

**Filozofická fakulta Univerzity Karlovy
Ústav české literatury a komparatistiky**

BAKALÁŘSKÁ PRÁCE

**Růže v moravské lidové písni
(Příspěvek k českému jazykovému obrazu světa)**

Rose in Moravian folk songs (Contribution to the Study
of the Linguistic Picture of the World in Czech)

Kateřina Bartasová

Vedoucí práce: doc. PhDr. Irena Vaňková, CSc., Ph.D.

Praha 2020

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala doc. PhDr. Ireně Vaňkové, CSc., Ph.D. za odborné vedení, cenné rady a laskavý přístup v průběhu psaní mé bakalářské práce.

Prohlášení

Odevzdáním této bakalářské práce na téma Růže v moravské lidové písni prohlašuji, že jsem ji vypracovala pod vedením vedoucího práce samostatně za použití v práci uvedených pramenů a literatury. Dále potvrzuji, že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 12. 8. 2020

Kateřina Bartasová

Abstrakt

Bakalářská práce je příspěvkem ke zkoumání českého jazykového obrazu světa. Na základě přístupu kognitivní etnolingvistiky pojednává o jazykovém stereotypu růže v moravských lidových písních. Nejprve uvádí zkoumání do kontextu etnolingvistiky – věnuje pozornost vztahu jazyka a kultury, zabývá se vlastnostmi jazykového obrazu světa a způsoby rekonstrukce jazykového stereotypu pomocí konotací. Poté se zaměřuje na to, jak lexém *růže* podávají české etymologické, výkladové, synonymické, frazeologické aj. slovníky. Bere v potaz také kulturní symboliku (slovníky symbolů, studie o polském jazykovém obrazu růže atd.). Těžištěm práce je analýza významů, kterých nabývá lexém *růže* v moravských lidových písních. Na základě sbírky Františka Sušila *Moravské národní písně s nápěvy do textů vřaděnými* (Sušil, 1941) zkoumá pojmové profily růže a rekonstruuje jazykový stereotyp růže v lidovém obrazu světa.

Klíčová slova

jazykový obraz světa, lidové písně, stereotyp, růže, konotační centrum, etnolingvistika

Abstract

This bachelor thesis is a contribution to the research of the Czech language picture of the world. Based on the theory of cognitive ethnolinguistics it deals with the linguistic stereotype of the rose in Moravian folk songs. First, it puts the research into broader context of ethnolinguistics with emphasis on the relationship between language and culture and deals with the characteristics of the linguistic picture of the world and ways of reconstruction of the linguistic stereotype using connotations. Then it focuses on how the lexeme *růže* is recorded in Czech etymological, reference, synonym and phraseological dictionaries. It also takes into account the cultural symbolisms (dictionaries of symbols, studies of the Polish linguistic picture of the world etc.). The main focus of this bachelor thesis is on the analysis of meanings of the lexeme *růže* in the Moravian folk songs. Based on the collection of František Sušil *Moravské národní písně s nápěvy do textů vřaděnými* (Sušil, 1941) the thesis examines the term's profile of the rose and reconstructs the linguistic stereotype of the rose in the folk picture of the world.

Keywords

Linguistic Picture of the World , Folk songs, Stereotype, Rose, Connotation Centre, Ethnolinguistics

OBSAH

ÚVOD	9
1 Kognitivní lingvistika a etnolingvistika	11
1.1 Jazykový obraz světa.....	13
1.2 Jazykový stereotyp a způsob jeho rekonstrukce	14
1.3 Kognitivní definice.....	15
2 Jazykový obraz růže v českém jazyce	17
2.1 Etymologie.....	18
2.2 Výkladové slovníky	18
2.2.1 Primární významy	18
2.2.2 Sekundární významy	19
2.2.3 Vybrané deriváty	20
2.2.4 Růže ve výkladových slovnících	21
2.3 Frazeologie a lidová rčení	22
2.3.1 Štěstí, radostný život	22
2.3.2 Krása	23
2.3.3 Nebezpečí trnu.....	23
2.3.4 Červenost květu	24
2.4 Stereotyp růže v běžném jazyce	24
2.4.1 Fyzické vlastnosti růže	24
2.4.2 Doba, kdy růže kvete	25
2.4.3 Místo, kde růže roste.....	25
2.4.4 Projevy růže	26
2.4.5 Vztah člověka k růži	26
2.5 Konotace růže v běžném jazyce.....	26
2.6 Kognitivní definice růže v běžném jazyce.....	27
2.7 Symbolika růže.....	28
3 Lidová píseň	30
4 Jazykový obraz růže v lidových písních	33
4.1 Růže jako symbol dívky	34
4.2 Růže jako obraz nevinnosti a poctivosti	37
4.3 Růže jako vyjádření lásky	39
4.4 Krásná jako růže.....	43
4.5 Červená jako růže.....	44
4.6 Růže jako obraz krve.....	46
4.7 Stereotyp růže v lidových písních	47
4.7.1 Fyzické vlastnosti růže	47
4.7.2 Doba, kdy růže kvete	48

4.7.3	Místo, kde růže roste	48
4.7.4	Projevy růže	48
4.7.5	Vztah člověka k růži	49
4.8	Konotační centra růže v moravských lidových písních	49
4.9	Kognitivní definice růže v lidových písních	50
5	Závěrem.....	51
	POUŽITÁ LITERATURA.....	56
	PŘÍLOHA.....	59

Seznam použitých zkratk

JgS	Slovník česko-německý Josefa Jungmanna
PSJČ	Příruční slovník jazyka českého
SSJČ	Slovník spisovného jazyka českého
SSČ	Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost
SČFI 1	Slovník české frazeologie a idiomatiky 1. Přirovnání
SČFI 2	Slovník české frazeologie a idiomatiky 2. Výrazy neslovesné
SČFI 3	Slovník české frazeologie a idiomatiky 3. Výrazy slovesné
SČFI 4	Slovník české frazeologie a idiomatiky 4. Výrazy větné

Sbírka ta nepodobá se nákladné zahradě, do které by zběhlý zahradník z dalekých končin světa divy přírody snášel, je důvtipně pořádal a se mnohým uměním choval; než podáváme kytku polních květek, jak je sama pouhá příroda mezi zpěvu milovaným lidem naším vyvedla. I polní kvítka často libou vůní a lesknoucími se barvami znatelům obdiv vynutí, a bez chlubnosti Čech i Moravan písně národní své mohou po boku stavěti písněm podobným národu kteréhokoli.

(Sušil, 1941, s. 7)

ÚVOD

Při definici národa bývá jazyk a kultura jmenována jako jedna z jeho nedílných součástí. Uchovává dědictví minulosti, které vypovídá o zašlých časech a připomíná myšlenky, na nichž je daný národ vychováván. Lidová píseň propojuje hudbu a literaturu a vytváří tak neobyčejnou souhru umění, která ani po letech nepřestává udivovat svou jednoduchou, ale přesto obraznou a výstižnou estetičností.

Jedinečného významu lidových písní pro kulturu si povšiml etnolingvista Jerzy Bartmiński. Jeho teorie jazykového obrazu světa, z které tato práce z velké části čerpá, předpokládá, že to, jak určité společenství pojímá okolní svět, je patrné z používání jazyka. Pro tuto práci bude stěžejní soubor Bartmińského textů publikovaných v knize *Jazyk v kontextu kultury: Dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolinguistiky* (Bartmiński, 2016). Věnuje se v ní také deskripci lidového uměleckého stylu a s ním spojené poetiky lidové písně. Zdrojem materiálu ke zkoumání tematiky lidových písní bude pro tuto práci sbírka Františka Sušila *Moravské národní písně s nápěvy do textu vřaděnými* z roku 1859 (Sušil, 1941). Tato sbírka je svým rozsahem a rozmanitostí dokladem bohatého repertoáru lidové písně na Moravě.

Neodmyslitelnou součástí tematiky lidových písní je příroda. Odjakživa člověka obklopuje, není proto divu, že se postupem času stala předmětem obdivu v lidové poezii. V dřívějších dobách měla příroda mnohem větší význam pro každodenní život, než je tomu dnes. Důvodem byl jiný druh pracovního i soukromého životního stylu venkovského obyvatelstva, které bylo nositelem tradiční lidové slovesnosti. Venkovské obyvatelstvo bylo s přírodou v každodenním kontaktu, je tedy přirozené, že se rodinné, milostné a jiné scénáře promítají na pozadí přírodních jevů. Práce se soustředí na oblast květin, protože mají nezpochybnitelný význam pro poetiku moravských lidových písní. Protože by všestranné pojednání o

všech květinách vyskytujících se v lidových písních přesahovalo možnosti této práce, byla jako reprezentant vybrána růže. Jak poukázal Talafús (2013), právě růže má totiž v českém jazykovém obrazu světa dominantní postavení mezi květinami. Tato práce předpokládá, že bohatá kulturní symbolika a atributy, které jsou růži připisovány v běžném používaném českém jazyce, jsou také reflektovány v motivech lidové slovesnosti.

Cílem bakalářské práce je rekonstruovat na základě přístupu lublinské školy etnolingvistiky kognitivní definici růže v běžně užívaném českém jazyce a poté v moravských lidových písních. Obrazem květin v českém jazyce se již zabývala bakalářská práce Martina Talafúse *Jazykový obraz květin v češtině (Sémantické konotace a prototypy)* (2013). Jeho práce však byla spíše obecnějším pojednáním o obrazu květu, květiny, růže a lilie v českém jazyce. Tato práce jednak reviduje poznatky o růži Talafúse, jednak rozšiřuje analyzovaný materiál o obrazu růže v běžném jazyce¹. Nově také přidává analýzu lidových písní, která vypovídá o podobě lidového obrazu růže v českém jazyce.

Práce se nejprve prostřednictvím analýzy hesel a dalších údajů z etymologických, výkladových, synonymických, frazeologických slovníků a lidových rčení pokusí o stanovení konotačních center lexému *růže* a o popis jazykového stereotypu růže v běžném jazykovém obrazu světa. Poté prozkoumá specifické kontexty, do kterých vstupuje lexém *růže* v moravských lidových písních, stanoví konotační centra tohoto lexému a pokusí se o rekonstrukci jazykového stereotypu růže v lidových písních. Komplexně budou tato pojednání vypovídat o tzv. českém jazykovém obrazu růže. Zásadní přitom bude otázka, zda a případně jak se jazykový obraz růže a její symbolika v lidových písních odlišuje od významů tohoto lexému v běžně užívaném jazyce².

¹ Jmenovitě byly přidány prameny: *Dialektický slovník moravský* (Bartoš, 1906), *Český slovník věcný a synonymický II* (Haller, 1974), *Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století* (Bittnerová – Schindler, 2004) a *Mudrosloví národa slovanského ve příslovích* (Čelakovský, 1999).

² Koncepce bakalářské práce by mohla být dále rozšířena o analýzu vybraných ukázek z literatury 19. století. Toto pojetí se však v průběhu psaní práce neukázalo jako funkční. Rozbor tematiky spojené s růží v literatuře 19. století by si zasloužilo podrobnější zkoumání, které bohužel přesahuje možnosti této práce. Přesto lze předpokládat, že níže analyzované kontexty, ve kterých se růže objevuje v běžném jazyce a v jazyce lidové slovesnosti, se budou do jisté míry opakovat také v literatuře 19. století.

1 Kognitivní lingvistika a etnolingvistika

Od 80. let 20. století jsme svědky obratu ve směřování lingvistiky jako disciplíny k sémantice. Vznikající kognitivní lingvistika si v této době na sebe vzala nelehký úkol – zaměřila se na zkoumání významu, který byl do té doby považován za nedostupný. Vychází z předpokladu, že jazyk je zpracováván obecnými mechanismy kognice (jako např. percepce, paměť, pozornost apod.). Tento směr lingvistiky stojí na premise, že způsob, kterým probíhají procesy v lidské mysli, a to, jak vypadají mentální struktury pojmu, jsou pozorovatelné skrze užívání jazyka.

Za jednu ze stěžejních prací je považována kniha *Metafora, kterými žijeme* (Lakoff – Johnson, 2014). Autoři v ní na hojném počtu příkladů demonstrují, že metafora není pouze záležitostí jazyka, ale je to pojem konceptuální, a že celý lidský pojmový systém je strukturován metaforicky: „metafora prostupuje celý náš každodenní život, a to nejenom v jazyce, nýbrž i v myšlení a činnosti“ (Lakoff – Johnson, 2014, s. 15). Člověk vnímá svět jako informaci, která je určitým způsobem strukturovaná. Informace o světě člověk pomocí obecné kognice zpracovává do významových kategorií. Tento proces je nazýván kategorizace. Kategorizace se přitom odehrává na základě tzv. interakčních vlastností, jež bychom mohli definovat jako „výsledek našich interakcí ve světě jako součást našeho fyzického a kulturního prostředí vzhledem k našemu tělu a kognitivnímu aparátu.“ (Lakoff, 2006, s. 61). Takto vytvářené kategorie jsou proto silně antropocentrické a spíše vypovídají o tom, jak jsou objekty pojímány lidmi, než o tom, jaké věci objektivně jsou.

Jak už bylo mnohokrát uvedeno, naše reflexe reality, uložená v jazyce a promítnutá do specifického způsobu kategorizace, není určena jen tím, jak jsme zkonstruováni „interně“. Vedle tělesného má vše ještě důležitý rozměr sociální – jazyk je těsně spjat se svým společenstvím, s jeho historií a kulturou, s výchovou, s komunikací.

(Vaňková a kol., 2005, s. 71)

Tato práce předpokládá, že zmíněné kategorie lze vysledovat analýzou způsobů užívání jazyka, obzvláště jeho textových konstruktů. Na příkladu růže se bude zabývat různými způsoby kategorizace. Na materiálu slovníkových definic lexému *růže* a lidových písní objasní rozdíl mezi

kategorizací vědeckou a naivní, která vypovídá o tom, jak lexému *růže* rozumí běžný mluvčí českého jazyka.

Metodologické východisko pro tuto práci poskytuje zejména v Polsku a Rusku rozvíjený směr nazývaný **kognitivní etnolingvistika**. Tento směr se více než kognitivními procesy zabývá jazykem v kulturním a antropologickém kontextu. V jeho středu stojí otázka, jak jsou jednotlivé pojmy chápány v rámci jednoho společenství – v tomto pojetí je totiž jazyk s kulturou nezpochybnitelně spjat. Dle Bartmińského je jazyk „interpretantem kultury a současně též interpretantem světa“ (Bartmiński, 2016, s. 20). Je nositelem hodnot, které uchovává a předává o nich povědomí dalším mluvčím. Má však také schopnost klasifikovat svět.

Jak lexikální systém, tj. množství slov propojených vzájemnými vztahy do sémantických polí, tak i systém gramatický s kategoriemi času, vidu, rodu, čísla atd., pomáhají v lidské mysli rozčleňovat skutečnost na části, provádět jejich kategorizaci, připsávat jim určité charakteristiky a ustavovat mezi nimi vztahy.

(Bartmiński, 2016, s. 19).

V ohnisku etnolingvistiky tedy leží zkoumání vztahů mezi jazykem, kulturou a způsoby jejich vzájemného ovlivňování. Zabývá se přitom spíše „kulturou v jazyce nežli jazykem v kultuře“ (Bartmiński, 2016, s. 21). Etnolingvistika se vyznačuje zejména zaměřením na člověka, akcentuje přitom kromě kulturních aspektů i aspekty sociální. Příbuznost jazyka s kulturou také vidí v tom, že to nejsou konstrukty lidem vrozené, ale učí se jim v závislosti na společnosti a prostředí, v němž vyrůstají.

Na základě odlišného výzkumného materiálu se uvádí dvě pojetí předmětu etnolingvistiky. Okruh zkoumání se v užším pojetí soustředí na materiál folklorní – lidovou mluvu a její kulturu. V širším pojetí, ke kterému etnolingvistika v dnešní době stále více tíhne, je rozšířeno její pole působnosti na všechny vrstvy národních jazyků. Zajímá ji tedy jak pohled do minulosti (historický materiál), tak materiál současného jazyka a jeho běžného každodenního užívání. Tato práce si klade za cíl prozkoumat lexém *růže* v obou těchto variantách. Nejprve pojedná o tom, jak vnímá růži běžný uživatel českého jazyka, a následně prozkoumá, v jakých specifických kontextech se lexém *růže* vyskytuje v materiálu

folklorním, v moravských lidových písních. Společně budou tyto analýzy pojednávat o tzv. jazykovém obrazu růže v českém jazyce.

1.1 Jazykový obraz světa

Jak již bylo naznačeno výše, cílem etnolingvistiky je rekonstruovat jazykový obraz světa, jenž bychom mohli definovat jako „jazykově ustálené svědectví o tom, jak určité jazykové společenství pojmově uchopuje skutečnost, a zároveň jak ji prožívá a hodnotí“ (Vaňková, 2017). Mluvíme zde tedy o interpretaci skutečnosti z hlediska určitého subjektu, kterým je společenství mluvící společným jazykem, jenž je nositelem dané kultury. Podoba jazykového obrazu světa je fixována v jazyce. Rekonstruuje ji na základě jazykových dat – je patrná v lexiku, gramatice, může být implikována v motivačních principech daného slova, derivátech daného lexému či běžných kolokacích a frazémeh.

Jazykový obraz světa má „nutně výběrový charakter“ (Vaňková a kol., 2005, s. 54). Akcentuje totiž pouze některé aspekty skutečnosti, zvláště pak aspekty důležité pro člověka. Naopak na další vlastnosti světa se může soustředit méně nebo je opomíjet úplně. Tento výběr se liší od jazyka k jazyku a promítá se například do způsobu kategorizace. Např. v polském obrazu světa je za jeden z hlavních fyzických atributů růže považováno uspořádání okvětních lístků a jejich množství (Piekarczyk, 2004, s. 240). Jak bude ale dokázáno na jazykovém materiálu níže, v českém jazykovém obrazu růže se tyto vlastnosti nezohledňují.

Jazykový obraz světa je pod vlivem času a dějinného vývoje neustále modifikován a nezůstává stejný. „Na druhou stranu je ovšem jeho základ, zděděný po předcích, velice starý – a zůstává neměnný“ (Vaňková a kol., 2005, s. 53). V současné době sledujeme proměny jazykového obrazu světa nejen v kontextu časového vývoje, ale i z důvodu působení jiných jazyků (např. pronikání anglického obrazu světa do češtiny).

Jazykový obraz světa je mnohvrstevnatý, komplikovaný a tvoří ho řada rovin.

Jazykové obrazy světa se liší etnicky (od jazyka k jazyku), stylově (jazykový obraz světa utvářený vědeckým stylem je jiný než ten, který je utvářen v běžné komunikaci), žánrově

(obraz světa daný pohádkou je jiný než obraz světa v baladě nebo koledě), ale také s ohledem na komunikační prostředí (jazykový obraz světa dětí a mládeže je jiný než jazykový obraz světa dospělých) atd.

(Ziółkowski, 1987)

Specifickou vrstvou jazykového obrazu světa je jazykový obraz lidový. Jeho rekonstrukce se provádí mj. také na základě lidového poetického jazyka (neboli jazyka venkovského folkloru). Doklady o podobě lidového jazyka jsou zachovány v textových konstruktech lidové slovesnosti (pohádek, pověr, pověstí, přísloví nebo např. lidových písní). Lidový obraz světa je specifický tím, že folklorní texty jsou reprodukovány z paměti a jsou výsledkem kolektivní tvorby. Jedná se o tzv. jazyková klišé, tedy „stabilizované útvary z hlediska sémantického, lexikálního a syntaktického“ (Bartmiński, 2016, s. 42). Podléhají typizaci, a proto lze na materiálu lidových písní (jako součásti lidového obrazu světa) sledovat typizované postavy, situace, motivy i jazykové prostředky.

1.2 Jazykový stereotyp a způsob jeho rekonstrukce

Za jednotku jazykového obrazu světa je považován stereotyp. Je součástí jeho rekonstrukce, protože „tvoří základ lexikálního významu“ (Vaňková, 2017). V širším slova smyslu lze stereotyp chápat jako „zobecnění a schematizaci určitých charakteristik“ (Bartmiński, 2016, s. 79). Na rozdíl od chápání stereotypu např. v sociologii se etnolingvistické pojetí nevztahuje pouze na osoby, ale na celý svět, který člověka obklopuje. „Myšlení v kategoriích typických jevů je široce rozprostřeno na veškerou skutečnost – týká se lidí i věcí, ale i stavů, situací či modelů chování“ (Bartmiński, 2016, s. 79). Jazykový stereotyp v sobě zahrnuje ustálené představy, způsob konceptualizace světa lidí mluvících daným jazykem. Vypovídá proto o kulturním chápání a kategorizaci okolního světa, které jsou patrné ze způsobu užívání jazyka. Bartmiński stereotyp definuje jako „stabilizované, tzn. reprodukované, nikoli *ad hoc* utvořené spojení významů, které je fixováno v kolektivní paměti na té úrovni konkrétnosti, které odpovídají lexémy“ (Bartmiński, 2016, s. 74).

Stereotyp je popisován na základě konotací. Konotace bychom mohli definovat jako „vlastnosti, které jsou předmětům připisovány a

fixovány ve významu“ (Bartmiński, 2016, s. 96). Konotace jsou kulturně fixované, odrážejí vztah mluvčích daného jazyka k jejich mimojazykové realitě. Jsou to vlastnosti, které jsou daným kulturním společenstvím sdílené, a běžný mluvčí jazyka si je s daným lexémem spojuje. Etnolingvistika chápe totiž význam v širším smyslu – jsou pro ni důležité i významy, do kterých lexém vstupuje z hlediska kontextu. Konotace jsou přitom takovou složkou významu, která je relativně konstantní, opakující se.

Většina konotací představuje sémantickou (tj. systémovou) a kognitivně podstatnou součást významu, zohledňující jednak tělesně-smyslovou, jednak sociálně-kulturní zkušenost rodilých mluvčích.

(Hladká – Vaňková, 2017).

Konotace je možné stanovit na základě analýzy jazykových dat. Zajímají nás při tom zvláště konotace systémové (tj. silné), které rekonstruujeme na základě etymologie (vnitřní formy slova), slovotvorných a sémantických derivátů (např. sekundární význam *růže* pro onemocnění kůže na základě červeného zbarvení, které je pro růži typické, stereotypní) nebo např. metaforickým přenesením. Dalším zdrojem konotací je frazeologie a folklorní texty včetně textů popkultury (písňových textů, vtipů s prototypovými postavami, reklamy, ...). Zdrojem konotací jsou i texty umělecké (kreativní) nebo také různé empirické výzkumy, jako například dotazníkové šetření či tzv. but-test (Vaňková, 2017). Pro tuto práci budou stěžejní poznatky o konotacích z textů moravských lidových písní, které byly jako součást lidové slovesnosti kulturně fixované a předávané ústně, tedy zakotveny v povědomí běžného mluvčího českého jazyka. Odrážejí proto některé stereotypní způsoby pojmání lexému *růže*.

1.3 Kognitivní definice

Jednotlivé konotace využívá etnolingvistika k sestrojení tzv. kognitivní definice. Dle Bartmińského je cílem této definice „podat informaci o tom, jak předmět chápou mluvčí daného jazyka, představit společensky a kulturně sdílenou a jazykově ukotvenou znalost o tomto předmětu včetně způsobu jeho kategorizace a hodnocení“ (Bartmiński, 2016, s. 83). Na rozdíl od např. vědecké definice nestačí stanovit pouze vlastnosti

„nutné a postačující“, podle kterých pojem do dané kategorie buď patří, nebo nepatří. Snaží se spíše postihnout běžnou znalost rodilého mluvčího, podat definici lexému se všemi jeho kulturními konotacemi (tzn. popsat z jeho perspektivy). Kognitivní definice proto chápe význam jako výsledek „kulturně determinované interpretace světa“ (Bartmiński, 2016, s. 85).

Pro rekonstrukci kognitivní definice je klíčová stereotypnost vlastností popisovaného předmětu. Z relevantních jazykových dat je třeba určit stereotypní vlastnosti na základě jejich opakovanosti, výskytu ve frazeologii a textových klišé např. v lidových písních (viz výše).

Etnolingvistika předpokládá, že existují „společné definiční modely“ (Piekarczyk, 2004, s. 29) pro slova stejné pojmové kategorie (např. osoby, zvířata, rostliny...). K uspořádání kognitivní struktury odkazuje jeho uspořádání do pojmových profilů (tzv. fazet, domén či podkategorií). Jazykový obraz světa je rekonstruován prostřednictvím uchopení skutečnosti na základě určitých pojmových profilů. Mluvíme v tomto případě o tom, že se kognitivní struktura pojmu tzv. profiluje. Mechanismus profilování pojmů definuje Bartmiński jako:

Utváření pojmů a jejich prezentace v určité perspektivě, v té a nikoli jiné struktuře aspektů, které se berou v úvahu vzhledem k určitým komunikačním intencím, v souladu s určitou hierarchií hodnot a v určité perspektivě.

(Bartmiński, 2016, s. 137)

Jednotlivé pojmové profily jsou rekonstruovány na základě tzv. definičních vlastností, tedy vlastností, které jsou typické a kategorizační. Výběr profilů koresponduje právě s výběrem kategorizace – podle různé kategorizace je možné vybírat různé profily. Tato odlišná pojetí se navzájem nevylučují, nýbrž výsledné různé profily jsou jen „různé způsoby organizace sémantického obsahu v rámci významu základního. Zkoumání profilů pak směřuje k interpretační formuli, která je základem etnolingvistické definice.“ (Bartmiński, 2016, s. 94). Takovouto interpretační formuli je právě kognitivní definice.

2 Jazykový obraz růže v českém jazyce

Jak již bylo řečeno výše, rekonstrukce jazykového obrazu světa ve velké míře závisí na způsobu kategorizace pojmu. Jelikož jsou kategorie, jimiž člověk svět konceptualizuje, lidským konstruktem, je možné uchopovat skutečnost z různých hledisek. Typickým příkladem odlišné metody uchopení skutečnosti je rozdíl mezi kategorizací vědeckou a kategorizací naivní (běžnou). Tímto rozdílem se mimo jiné zabývala na příkladu kategorie KVĚTIN Piekarczyk ve své práci *Jazyková kategorizace květin a pojetí tohoto fragmentu skutečnosti ve vědě* (Piekarczyk, 2007)³.

Vědeckou kategorizaci charakterizuje jako logickou. Kategorie jsou v rámci ní definovány „pomocí postačujících a nutných vlastností, a též, že všechny prvky jsou si v ní rovny“ (Piekarczyk, 2007, s. 48). Mluvíme zde o objektivistickém, teoretickém pohledu, který v případě rostlin konceptualizuje např. stavbu květenství, koruny, druh podzemního orgánu apod. Vědecký obraz je univerzální a nezávisí na kultuře a národu. Růži bychom v této perspektivě z botanického hlediska řadili, jak píše Piekarczyk, k podčeledi *Róźowe*, čeledi *Róźowate*, řádu *Róźowce*, třídy *Dwuliścienne*, a oddělení *Okrytozalążkowe* (v české systematice: podčeleď *Růžové*, čeleď *Růžovité*, řád *Růžotvaré*, třída *Dvouděložné* a oddělení *Krytosemenné*). Tyto kategorie jsou ve všech jazycích vymezeny stejně, liší se pouze daným jazykem.

Naopak kategorizace naivní se zaměřuje na vlastnosti, které vnímá jako důležité běžný člověk. Na základě antropocentrismu je možné nahlížet na jeden pojem z více perspektiv, akcentováním různých hledisek. Piekarczyk udává jako příklad různé klasifikace lexému *chrpa*, který můžeme zařadit z hospodářského hlediska do kategorie PLEVEL, z hlediska užitku do kategorie BYLINA a z hlediska estetického do kategorie KVĚTINA. Zdůrazňuje také, že tyto kategorie se navzájem nevylučují, mají pouze různá kritéria dělení. Pro běžný jazyk je také typické přisuzování hodnoty (pozitivní nebo negativní hodnocení), jež je vědecké kategorizaci cizí. V případě obrazu *růže* v polském jazyce můžeme mluvit například o attributech krásy (*piękny jak róža* ‚krásný jako růže‘,

³ Všechny překlady z polského jazyka v této kapitole pochází z publikace SAICOVÁ – ŘÍMALOVÁ, L (ed.). Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II. Praha: FF UK, 2007.

dziewczyna jak róža ,děvče jako růže‘) nebo štěstí/pohodlí (*slác komu róže pod nogi ,mít na růžích ustláno‘*).

Obecně se kategorie KVĚTINA ve vědeckém popisu vůbec nevyskytuje, vždy se mluví pouze o ROSTLINĚ. Pojem květina se ustálil pouze v běžném jazyce. Je totiž interpretační a definován estetickým hlediskem, které ve vědeckém obrazu světa nemá místo.

Jazykový obraz růže bude tato práce rekonstruovat mimo jiné na základě slovníkových definic. Tyto definice – i když by to tak ve výkladových jazykových slovnících být nemělo – se však často také opírají o kategorizaci vědeckou. Prosvítají z nich však místy také informace o tom, jak rodilý mluvčí českého jazyka růži běžně konceptualizuje, a o symbolických významech, kterých růže nabývá.

Pro úspěšnou rekonstrukci jazykového obrazu růže v běžném jazyce je nutné postupně analyzovat pojem růže z hlediska etymologie příslušného lexému, jeho primárních a sekundárních významů, synonym a derivátů. Přínosná je zejména frazeologie a lidová rčení. Na základě těchto poznatků pak budou stanovena konotační centra lexému *růže* a rekonstruováno stereotypní zobrazení růže z hlediska běžné kategorizace.

2.1 Etymologie

Slovo *růže*, staročesky *róžě*, *ruože*, pochází z latinského *rosa*. Rejzek (2015, s. 580) i Machek (2010, s. 526) totožně uvádí příbuznost latinského výrazu s řeckým *rhodón*. Rejzek s poukázáním na tuto skutečnost situuje původ slova do přední Asie. Machek slovo označuje jako praevropské a dodává, že ve středověku byla růže pěstována v klášterních zahradách pro své údajné léčivé účinky.

2.2 Výkladové slovníky

2.2.1 Primární významy

JgS⁴ popisuje růži jako „známý, nejvíce červený květ na trnitém keři, pro ozdobu v zahradách sázený, též i sám keř“. Soustředí se rovněž na popis plných květů sázených růží (těch, co nejsou plané) a jako jejich nejčastější barvy uvádí červenou, bílou a žlutou. Na příkladu této definice si lze

⁴ Všechny citace z JgS jsou transliterovány do současného pravopisu

povšimnout, že se nejedná o definici vědeckou, nýbrž o soubor běžných charakteristik odpovídajících naivnímu obrazu světa (např. fakt, že je růže oblíbenou květinou). Podobná tendence je patrná také v PSJČ, v němž je růže definovaná jako „zahradní květina krásných a vonných květů“. Pozornost soustředí stejně jako JgS na květ, připisuje mu ovšem navíc atributy krásy a vůně. Tyto vlastnosti, definované estetickým hlediskem, nemají v běžné vědecké definici místo a znovu vypovídají o naivním obrazu světa. V PSJČ je však ještě uvedena botanická definice, která již využívá vědeckou klasifikaci. Růže je v tomto kontextu definována jako „rod keřů z čeledi růžovitých“. Botanickou definici z části přebírá SSJČ, jenž formuluje význam slova *růže* jako „ostnitý keř s lichozpeřenými listy a s velkými vonnými květy“. Odkazuje také k tomu, že růže může být chápána i jako „květ tohoto keře“, údajně se však takto označuje zpravidla plný květ zahradnických odrůd růžového keře. Shodnou definici udává také SSČ, dodává pouze zmínku o možnosti květu růže mít různé barvy.

2.2.2 Sekundární významy

Sekundární významy lexému *růže* rozlišované ve výkladových slovnících lze vymezit do tří sémantických skupin: objekty růži podobné, červené zabarvení a onemocnění kůže.

2.2.2.1 Objekty růži podobné

JgS jako první udává možnost sekundárně pojmenovat lexémem *růže* to, „co k růži podobno“. Tato podoba však dále není specifikována, pouze udává příklady *hedvábná růže* a *povětrná růže*. Podoba je blíže specifikována až v PSJČ, který uvádí sekundární význam *růže* „mající podobu růže, něčeho kulatého n. paprskovitého, růžice“. Tyto atributy opakuje také SSJČ, který také uvádí kulatý a paprskovitý tvar. Ze SSJČ lze jako příklad této kategorie jmenovat např. *větrnou růži*. V heraldice se za *růži* označuje „motiv ve tvaru stylizovaného pětilistého růžového květu s kališními lístky“. Tento tvar má např. *rožmberská růže*. Jak podotýká Talafús, právě díky této symbolice se „příslušníci rodu Rožmberků nazývali *páni z Růže*“ (Talafús, 2013, s. 51).

Jelikož se jako *růže* označují objekty tvarem růži podobné, není výjimkou, že se tento sekundární význam vyskytuje i pro pojmenování jiných rostlin. SSJČ jmenuje jako příklad neodborný název pro leknín (*vodní růže*) a čemeřici černou (*vánoční růže*). Tuto významovou skupinu uvádí také JgS a dává za příklad mimo jiné *růži jerichovou*.

2.2.2.2 Červené zbarvení

Skutečnost, že květ *růže* bývá nejčastěji červené barvy (jak již bylo dokázáno na příkladu primárních významů), umožňuje konstituovat sekundární významy na základě podobnosti *růže* s červenými nebo načervenalými objekty či jevy. PSJČ v tomto kontextu uvádí označení *růže* pro začervenalé tváře člověka z důvodu rozechvění, zmiňuje také slovní spojení *růže ve tvářích* ve významu negativním jako nezdravou červen tváří. V souladu s tím JgS uvádí lexém *růže* ve významu „rumělec“, „červenost ve tváři“.

2.2.2.3 Onemocnění kůže provázené červenou skvrnou

S označením pro červené zbarvení souvisí také význam *růže*, který vysvětluje JgS jako „zapálení kůže, od podobnosti že se zardí na tom místě jako *růže*“. Červené zbarvení se v tomto případě objevuje na kůži jako projev nakažlivé nemoci, lidově nazývané *oheň sv. Antonína*. Daný sekundární význam nacházíme rovněž ve všech ostatních slovníkových heslech. PSJČ nemoc charakterizuje jako streptokokovou nemoc s lékařským názvem *erysipel*. Jako příklad zmiňuje ustálené spojení *mít růži v obličejí*.

2.2.3 Vybrané deriváty

Z řady substantiv, jež k patří k derivátům *růže*, můžeme mezi hlavními jmenovat např. slovo *růžař* („zahradník“, „zemědělec“, „člověk pěstující *růže*“), *růženec* (modlitební pomůcka z kuliček na řetízku, série modliteb k Panně Marii, která je přirovnávána k růži), *růžice* („to, co tvarem připomíná květ *růže*“), *růžiště* („místo, kde rostou *růže*“). Od *růže* také pochází křestní jméno *Růžena* a její varianty (*Růža*, *Růženka*), pojmenována je po růži i známá pohádková postava *Šípková Růženka*.

Do derivátů lze zahrnout i deminutiva jako *růžička* nebo *růžinka*. U lexému *růžička* JgS upozorňuje, že také může být použit jako označení pro mák polní.

Mezi deriváty ve formě adjektiv lze vzpomenout lexém *růžový*, jenž je v JgS uveden ve významu ‚což k růži náleží neb od růže, z růže jest‘, SSČ pak uvádí význam slova jako ‚bledě červený‘. Adjektivum *růžový* tedy může označovat jak objekty, které jsou podobné růži nebo jsou z růže vytvořené, tak objekty, které mají světle červenou barvu. Přeneseně také vyjadřuje optimismus (*růžový pohled na život, nevidí to růžově*). Dále můžeme zmínit adjektiva *růžený* (*růžený věnec* ‚věnec z růže‘, *růžená voda* ‚voda z růže‘), *růžičkový* (‚z růžiček‘), *růžovitý* (‚na způsob růží‘).

2.2.4 Růže ve výkladových slovnících

Na základě primárních významů výkladových slovníků lze říci, že lexém *růže* může odkazovat buď k trnitému keři jako celku, jeho květu, nebo k sázené zahradní rostlině. Důležitým atributem růže je přitom vždy květ, který zprostředkovává její krásu a vůni. Ve všech primárních významech také najdeme zmínku o tom, že se růže nachází v zahradách nebo že je růže do zahrad sázena člověkem. Implicitně je zde naznačen její význam pro člověka jako okrasné květiny. Za typickou barvu růže je přitom považována červená.

Vliv typického červeného zbarvení je patrný také v sekundárních významech. Je zde základem metaforického označení pro ruměnec, tedy pozitivně vnímaného začervenání na tvářích člověka. Na stejném principu je také užíván lexém *růže* pro pojmenování onemocnění kůže, které se projevuje zarudnutím. Tento typ zčervenání pleti však již není pro člověka žádoucí, značí totiž neduživost a špatný zdravotní stav. Dalším sekundárním významem *růže* je označení pro objekty, které jsou růži podobné svým tvarem (např. *větrná růže*). Na základě tvarové podobnosti se také jako *růže* označují jiní představitelé rostlinné říše (např. *vodní růže* jako označení pro leknín). Tato skutečnost nepřímě svědčí o tom, že růže v kategorii KVĚTIN zastává dominantní pozici.

Také na příkladu derivátů jsou patrné tendence zmíněné v primárních a sekundárních významech. Početná je například skupina

výrazů odkazujících k objektům, které svým tvarem připomínají květ růže (*růžice, růžovitý*). Tematizována je také stereotypní červená barva růže (kompozitum *růžolící*, derivát *růžový* ve významu ‚bledě červený‘).

Jednotlivá hesla výkladových slovníků kombinují ve svých výkladech botanické (vědecké) a naivní (běžné) klasifikační hledisko. Botanická klasifikace informuje např. o tvaru a organizaci listů, zařazení růže do taxonomie rostlin a podobě lodyhy, zatímco naivní klasifikace se zaměřuje na skutečnosti, které jsou důležité pro člověka. Naivní klasifikace akcentuje vlastnosti růže, jako je její krása, příjemná vůně nebo také její oblíbenost mezi lidmi a důležitost mezi ostatními rostlinami.

Na základě jazykových dat uvedených ve výkladových slovnících lze stanovit některá konotační centra *růže*. Za tato centra můžeme určit „krásu“ a „červen“ a také „paprskovitý, kulatý tvar“.

2.3 Frazeologie a lidová rčení

Na základě záznamů slova *růže* ve frazeologii lze rozdělit jeho významy do čtyř oblastí: růže jako vyjádření šťastného života, krásy, červenosti květu a vyjádření nebezpečí skrze poukázání na to, že se květ růže objevuje v bezprostřední blízkosti ostrého trnu.

Ojedinele se však vyskytují také frazémy, které nemají větší zastoupení a netvoří žádné větší tematické celky. Z nich lze zmínit například *vonět jako růže* (‚hezky‘), *až se bude bílá růže červenat* (‚nikdy‘) nebo *pod růží mluvit* (‚mluvit tajně‘). Frazém *pod růží mluvit* je spojen se symbolickým významem růže – mlčenlivostí (viz níže).

2.3.1 Štěstí, radostný život

Množství frazémů se vyjadřuje k okolnostem lidského života. V případě, že se v určitém frazému vyskytuje *růže*, člověk, kterého tento frazém označuje, má šťastný život bez překážek (*chodit po samých růžích* ‚mít šťastný život‘, *víti růže* ‚žít v pohodlí‘, *mít na růžích ustláno* ‚mít lehký život‘). Jakmile však frazém vyjadřuje nepřítomnost růže, význam tohoto frazému je opačný (*nemít na růžích ustláno* ‚mít těžký život‘, *zde mu růže nepokvetou* ‚na daném místě se mu nedaří‘). Kromě výskytu bývá tematizováno také to, jestli *růže* kvete nebo nekvete. V období, kdy kvete,

má totiž růže největší estetickou hodnotu. Když proto růže vykvést z nějakého důvodu nemůže, značí to zpravidla nepříznivé životní podmínky člověka (*zde mu růže nepokvetou*, i kdyby se moc snažil, bude mít starosti a potíže, *růže jí tam nekvétou*, nedaří se jí tam').

2.3.2 Krása

Výkladové slovníky považují za jeden z hlavních atributů růže její velké barevné okvětní listy. Tato dominanta je tematizována rovněž ve frazeologii, v níž je krása květu přirovnávána ke kráse dívky. Důležitá je přitom prototypická červená barva růže. Červená barva je sama o sobě spjata s krásou. Je barvou pozitivní, červené zabarvení tváře bývá interpretováno jako znak dobrého duševního i fyzického zdraví (Vaňková a kol., 2005, s. 203) (*být hezká jako růžička*, *být děvče jako z růže květ*). S krásou růže také souvisí schopnost kultivovat okolí, ve kterém se vyskytuje (*zde by měly kvést růže*, nehezké místo je třeba zkrášlit'). Růže jako ideál krásy může být ve frazémech také předmětem srovnávání s jinými rostlinami (*pazdeří s růží srovnávat*, nesprávně posuzovat'), přičemž růže má esteticky vyšší hodnotu.

2.3.3 Nebezpečí trnu

Pozitivně hodnocená růže, resp. její květ, se po celou dobu růstu vyskytuje v přítomnosti nebezpečných trnů. Ve frazeologii tato kombinace vyjadřuje názor, že cesta za vším, co má určitou hodnotu, se nikdy neobejde bez překážek (*není růže bez trní*, *láska jako růže není bez trnů*, *trní vydává růžičku*, *skořípka drahou perličku*). Pokud se člověk rozhodne tyto překážky trpělivě překonávat, dočká se pozitivnějších okolností, než jaké v jeho životě doposud panují (*růže při trní se rodí*, *radost po žalosti chodí*). V přítomnosti trnů má růže tendenci vyčnívat svým nápadným barevným květem (*připadat si jako růže mezi trnům*). Tento frazém vyjadřuje zejména kontrast (ženy mezi muži, dobrého člověka mezi špatnými atd.).

2.3.4 Červenost květu

Tematizována je taktéž nejtypičtější barva okvětních lístků – červená. Frazémy obsahující zmínku o červenosti růže zpravidla vyjadřují začervenání tváří. Nejčastěji se užívají k označení dívky, která se červená z důvodu reakce na lichotku nebo na eroticky laděnou poznámku (*začervenat se jako růže*). Červená barva tváří se ve frazeologii objevuje také jako vyjádření trvale dobrého zdraví (*být červený jako růže*).

2.4 Stereotyp růže v běžném jazyce

Na základě polského jazykového materiálu⁵ ustanovila Piekarczyk (2004) pro kategorii KVĚTINA pět pojmových profilů (domén):

1. **Fyzické vlastnosti:** barva (*fialka*) a tvar květu (*zvonek*), vlastnosti okvětních listů (*sedmikvítek evropský*), vlastnosti lodyhy (*není růže bez trní*)...
2. **Doba, kdy květina kvete:** *prvosenka jarní, sněženka*
3. **Místo, kde květina roste:** *růže polní*
4. **Projevy květiny:** reakce na světlo a dotyk (*slunečnice, netýkavka*), způsob růstu (*růže popínává*)...
5. **Vztah k člověku:** užitek rostliny (*kytice růží, věnec růží*), vlastnosti připisované květině mýty, legendami a pověrami (*narcis – mýtická pověst o mladíkovi, který se zamiloval do své vlastní krásy*)⁶

Tato práce si vzala za cíl převzít tyto profily a prozkoumat jejich naplňování na materiálu českého jazyka. Následující kapitoly pojednají o každém profilu spojeném se stereotypem růže a odpoví tak na otázku, jaký je stereotyp růže v pojetí běžného uživatele českého jazyka.

2.4.1 Fyzické vlastnosti růže

Typická růže je výrazná svým velkým barevným květem. Okouzluje svou krásou, obecně je považována za „nejkrásnější květinu“. Dokladem je zejména frazeologie, v níž je na základě krásy růže vyjadřována krása dívky

⁵ Vychází z analýzy názvů květin, slootovorných derivátů, polysémie, frazeologie a uměleckých textů.

⁶ Práce uvádí české ekvivalenty vybraných příkladů, které zmiňuje Piekarczyk (2004, s. 39–44).

(*krásná jako růže, být hezká jako růžička, být děvče jako z růže květ*). Je patrná svým „paprskovitým a kulatým tvarem květu“, pro který se v běžném jazyce ustálila pojmenování *růžovitý, růžový, růžicovitý* apod. Růže se vyznačuje „červenou barvou květu“. Tato barva je ve frazeologii spjatá se zarděním ve tváři (*začervenat se jak růže, mít růži ve tváři*). V kontrastu s krásným květem stojí trny, které jsou neodmyslitelnou součástí růže (*není růže bez trnů*). V některých případech jsou však chápány negativně (*připadat si jako růže mezi trnům*). Trn má ochrannou funkci – brání cenný květ růže (*trní vydává růžičku, skořípka drahou perličku*).

2.4.2 Doba, kdy růže kvete

Stereotypní vlastností růže je fakt, že může vykvést. Doba kvetení však není blíže specifikována. Možnost vykvetení se totiž ve frazeologii mimo jiné řídí na základě konotace „štěstí“ – růže může proto vykvést pouze tehdy, když člověka čeká nějaká radostná událost, dobré životní podmínky (*květou mu tam růže, zde mu růže nepokvetou*). Typické je tedy pouze zobrazení momentu růže v květu. Obecně lze říci, že růže může vykvést v jakémkoli období v roce, pokud má pro to odpovídající podmínky. Přestože není specifikována přesná doba kvetení, najdeme zejména v lidových rčeních doklady o tom, že růže kvete velmi krátkou dobu. V tomto smyslu má konotace „pomíjivosti“ (*růže trhají, když květou, dokud růže voní, každý stojí o ni*). Za cenný je považován zejména květ růže (*růže trhati, když kvitnou*), může však dlouho trvat, než růže vyroste (*čas růže přináší*).

2.4.3 Místo, kde růže roste

Konotace „štěstí“ souvisí také s profilem místa růstu růže. Obecně se růže vyskytuje na místech, kde se člověku může dařit, kde jsou příznivé podmínky pro život. Výskyt růže také „kultivuje okolí“, dokáže zkrášlit prostor, ve kterém se vyskytuje (*zde mu růže nepokvetou*). V některých případech může růže vykvést i na místech, které jsou pro ni nepříznivé. V těchto kontextech zpravidla vyjadřuje, že radostné události v životě člověka obvykle plynou z nepříznivých okolností (*i na neplodné půdě*).

vyroste často planá růže). Jako okrasná květina je také spjata s výskytem v zahradách. Vypovídají o tom jak primární významy (např. v JgS je růže definována jako „známý nejvíce červený květ na trnitém kři, pro ozdobu v zahradách sázený“), tak deriváty slova (*růžiště* „místo, kde růže rostou“, *zahrada růžová*, *růžař*, *zahradník*).

2.4.4 Projevy růže

Růže se projevuje chováním typickým pro kategorii KVĚTINA. Díky tomu, že kvete, se projevuje její „krása“, která dokáže „kultivovat okolí“, ve kterém se růže nachází. Metaforicky pak může zpříjemňovat život i člověku. Květ růže je díky své velikosti a barvě patrný i přes skutečnost, že se vyskytuje v přítomnosti trnů. Na tomto principu je patrná i tendence růže „být nápadná“, „poutat pozornost“ svým květem (*být jako růže mezi trnům*). Typická je též lákavá „vůně“ (*vonět jako růže*), která je nedílnou součástí projevů růže (*žena bez zbožnosti jest růže bez vůně*).

2.4.5 Vztah člověka k růži

Jak již bylo řečeno výše, růže bývá jako okrasná květina sázena člověkem v zahradách (*růžař*). Tato skutečnost se také projevuje metaforicky ve frazeologii (*růžičky sázet* „lichotit“). Jelikož je mezi lidmi velmi oblíbená, bývá darována ve formě kytic (*kytice z viol a růží*). Váže se také do věnců (*vítí růže*, *růžový věnec*). Typicky je spojována s ženským pohlavím a bývá prostředkem vyjádření dívčí krásy (*hezká jako růžička*, *děvče jako z růže květ*). Je s ní však spojeno určité nebezpečí, a to zejména kvůli jejím trnům (*není růže bez trní*).

2.5 Konotace růže v běžném jazyce

Na základě slovníkových definic lexému *růže*, analýzy jeho derivátů a výskytu ve frazeologii a lidových rčeních byly prozkoumány kontexty, ve kterých se *růže* objevuje. Prostřednictvím této analýzy bylo zjištěno, že systémové konotace *růže* tvoří centra: „má červený květ“, „má kulatý a paprskovitý tvar květu“, „je krásná“, „přináší štěstí“, „voní“, „kultivuje okolí“, „je nápadná“ nebo na sebe „poutá pozornost“, „má trny“ a s tím

spojené konotace „nebezpečí poranění“ a „hrozba“. Uvedené poznatky zobrazuje následující tabulka:

Konotační centra:	Potvrzují:	Příklady:
„má červený květ“	<ul style="list-style-type: none"> • sekundární významy • frazeologie 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>růže</i> = „zardění ve tváři“ • <i>být červený jako růže</i>
„kulatý a paprskovitý tvar květu“	<ul style="list-style-type: none"> • sekundární významy 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>růže</i> = „objekt mající kulatý a paprskovitý tvar“
„je krásná“	<ul style="list-style-type: none"> • frazeologie 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>být krásný jako růže</i>
„kultivuje okolí“	<ul style="list-style-type: none"> • frazeologie 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>zde by měly kvést růže, zde mu růže nepokvetou</i>
„je nápadná“, „poutá na sebe pozornost“	<ul style="list-style-type: none"> • frazeologie 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>být jako růže mezi trnům</i> • <i>pazdeří s růží srovnávat</i>
„přináší štěstí“	<ul style="list-style-type: none"> • frazeologie 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>chodit po samých růžích, mít na růžích ustláno</i>
„voní“	<ul style="list-style-type: none"> • frazeologie 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>voní jako růže</i> • <i>žena bez zbožnosti jest růže bez vůně</i>
„má trny“, „nebezpečí zranění“, „hrozba“	<ul style="list-style-type: none"> • frazeologie 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>není růže bez trní, trní vydává růžičku, skořípka cennou perličku</i>
„kvetе krátce“, „pomíjivost“	<ul style="list-style-type: none"> • frazeologie 	<ul style="list-style-type: none"> • <i>růže trhají, když kvetou, dokud růže voní, každý stojí o ni</i>

2.6 Kognitivní definice růže v běžném jazyce

Růže, královna květin, vyniká typickou červenou barvou. Svým velkým paprskovitým květem poutá pozornost člověka a přitahuje ho krásou a

příjemnou vůní. Láká svým půvabem, přestože se vyskytuje v bezprostřední blízkosti ostrého trnu, který hrozí poraněním každému, kdo by se květ této květiny pokusil utrhnout.

Přestože se může pyšnit krásným vonným květem, období kvetení růže brzy pomine. Doba, kdy růže vykvétá, je pro člověka radostná.

Nejčastěji ji najdeme růst v zahradách či v okolí lidských obydlí. Objevuje se však také na různých místech, která svou přítomností zkrášluje.

Růže je květina blízká člověku. Lidé ji sázejí, pletou z ní věnce nebo si ji navzájem darují ve formě kytic.

2.7 Symbolika růže

Ke vzniku růže, královny květin, se váže mnoho mytologických příběhů, v evropské kultuře hlavně v kontextu antiky a křesťanství. Podle jednoho starověkého mýtu vykvetla z půdy na místě, kde Eros uctil bohy úlitbou vína jako poctu mrtvým (Nowakowska, 2001, s. 20). Jiný mýtus zase tvrdí, že se růže zrodila spolu s Afroditou, bohyní lásky, plodnosti a krásy. Původně měla mít bílou barvu, na červeno ji zbarvila až krev Afrodity, která se řízla o trn, když spěchala na pomoc svému milenci Adonisi (Piekarczyk, 2004, s. 59). Již v antice byla tedy růže symbolem mladosti, krásy a lásky. Růže sloužily také ke korunování boha Dionýsa a účastníků slavnostních hostin. Spolu s fialkami měly údajně schopnost zchladiť mozek. Napomínala tak hosty, aby v alkoholovém opojení nevyzradili žádné tajemství (Becker, 2002, s. 248). Obecně byla v antice symbolem mlčenlivosti. Dle pověsti měla Afrodita darovat růži Harpokratovi, bohu ticha, aby v ní zůstala navždy skryta všechna tajemství (Royt, 1998, s. 90). Růže byla s mlčenlivostí spojována také v raném křesťanství (Becker, 2002, s. 248). V podobě rozety, paprskovitého ornamentu na způsob květu růže (Lurker, 2005, s. 436), se objevovala jako symbol tajné zpovědi na křesťanských zpovědnících (Piekarczyk, 2004, s. 69). V témže významu se uchovala rovněž v české frazeologii (*pod růží mluvit* 'tajně'). Růže se také často objevuje ve spojení s modlitbou růžence (Royt, 1998, 91). Dle Rejzka (2001, s. 552) slovo růženec pochází z německého Rosenkranz, což

doslova znamená „růžový věnec“. Růženec symbolizuje sérii modliteb k Panně Marii, která je přirovnávána k věnci růží.

Symbolika růže se váže zejména na barvu jejího květu. Bílá barva je obecně barva světla, čistoty a radosti. Může však také značit negativní jevy např. duchy nebo mrtvé předky. U slovanských národů se vyskytuje jako výraz smutku. Na druhou stranu např. bílý oděv u nevěst znamená nevinnost a panenskost (Lurker, 2005, 53). Bílá růže tyto asociace přebírá. Je obrazem čistoty, zbožnosti a cti (Nowakowska, 2001, s. 18). Bývá asociována s Pannou Marií, jež je považována za neposkvrněnou nebeskou růži, a je symbolem jejího panenství (Royt, 1998, s. 91). Obrazně bývá Panna Marie označována za „růži bez trní“, tedy za dokonalou ženu bez hříchu (Piekarczyk, 2004, s. 74). Růže je hojně spojována s ženstvím. Od lexému *růže* jsou napříč kulturami odvozena ženská jména (*Růžena*), jako příklad lze také zmínit pohádkovou postavu *Šípková Růženka*, která se ustálila nejen v českém folkloru.

Červená barva je naopak barva života, vášně, lásky a radosti. Na druhou stranu je však také symbolem krve, boje a smrti. V Bibli také nabývá asociace hříchu a pokání (Lurker, 2005, 78). Červená růže je v evropské kultuře hluboce zakořeněná jako symbol lásky, a to jak fyzické, tak lásky platonické (Piekarczyk, 2004, s. 60). V různých kulturách je také symbolem tanga, při kterém má tanečník v ústech rudou růži (Piekarczyk, 2004, s. 64). Červená růže bývá spojována s vášní a se sváděním. V Bibli se v tomto kontextu pojí s pýchou jako s jedním z hříchů (Piekarczyk, 2004, s. 66). Také je však symbolem Krista a jeho prolité krve a mystického znovuzrození (Becker, 2002, 248). Vzácně může být Kristus například vyobrazován jako ukřižovaný na růžovém keři (Royt, 1998, s. 92).

Růže, stejně jako lilie a fialky, jsou pro svoji krátkou dobu kvetení již od antiky považovány za symbol pomíjivosti. Antičtí účastníci hostin si na hlavu pletli věnce z růží jako upomínku na to, že nejkrásnější události lidského života mají také tak krátké trvání (Royt, 1998, s. 90). V české kultuře najdeme doklady tohoto významu v lidových rčeních (*trhají růže, když kvetou*).

Růže také měla úlohu v kultu zemřelých, objevovala se jako výzdoba řeckých a etruských hrobek a na nástěnných malbách po celé římské říši (Royt, 1998, s. 90). Staří Římané uctívali hroby věnci z růží a tento zvyk sázení květin na hroby se dochoval dodnes (Nowakowska, 2001, s. 19). Růže je v tomto smyslu symbolem úcty k mrtvým (Becker, 2002, 248), v lidové mluvě se dokonce pro hřbitov někde ustálilo pojmenování *růžová zahrada* (Lurker, 2005, s. 439).

3 Lidová píseň

Dle Bartmiňského (2016, s. 41) rozeznáváme u každého jazyka minimálně dvě stylové roviny – jazyk běžný (každodenní) a jazyk umělecký. Jazyk venkovského folkloru (lidový poetický jazyk) je v tomto kontextu protikladem jak k běžnému jazyku (v rovině lidové kultury), tak k jazyku uměleckému (v rovině celonárodní). V polské literatuře byl pro jazyk venkovského folkloru zaveden pojem lidový umělecký styl, jenž je definován jako „soubor určitých formálních prostředků, zákonitostí jejich spojování, ale i hodnoty, které jsou těmito prostředky nesený“ (Bartmiński, 2016, s. 40). Při popisu tohoto stylu nás tedy nezajímají jen užívané jazykové prostředky těchto textových konstruktů, ale také ideje a významy, které jsou jejich pomocí vyjadřovány. Podle Marčoka (1980, s. 21) má folklorní estetický vztah ke skutečnosti poznávací funkci a pomáhá člověku zorientovat se ve světě. Cílem zkoumání folklorních jazykových textů tedy není poznat skutečnost v její fakticitě, ale odhalovat její lidský smysl a hodnotu.

V lidovém uměleckém stylu má jako součást lidové slovesnosti specifické místo lidová píseň⁷. Robert Smetana a Bedřich Václavek definují lidovou píseň jako takovou, která:

[...] žije v lidovém prostředí jako podstatná součást jeho kultury a která koluje v něm ústním podáním jako osiřelý kulturní majetek. Její obsahové a formální znaky slovesné i

⁷ Rozmachu zájmu o lidovou píseň si začínáme všimnat na přelomu 18. a 19. století. Klíčová byla v tomto ohledu tvorba německého spisovatele Johanna Gottfrieda Herdera, zejména jeho práce *Hlasý národů v jejich písních* (1773), v níž ilustruje úzké sepětí národních kultur s jazykem, což dokládá právě na příkladu lidové poezie. Herder mimo jiné zavádí samotný pojem „lidová píseň“, jímž se v českém kontextu postupně nahrazují do té doby synonymně používané pojmy „prostonárodní píseň“ a „národní píseň“.

hudební byly v tomto prostředí vytvořeny, odpovídají citovému a představovému životu nejstarších vrstev lidových a vyhovují jejich potřebě uměleckého projevu.

(Václavek – Smetana, 1950, s. 133)

Lidová píseň je úzce propojena s kulturou společenství, ve kterém vzniká. Je vždy tvořena v určitém reálném historickém a sociálním kontextu, jenž ovlivňuje její výslednou podobu. V písni často nacházíme doložen duchovní a myšlenkový život autorské lidové vrstvy v přibližném období jejího vzniku. Ze způsobu ztvárnění lidové písně lze proto „do značnej miery usudzovať na spôsob života, poznanie sveta a predstavy o človeku v príslušnej dobe“ (Marčok, 1980, s. 23).

Za základní charakteristiku lidové písně je považována i její existence v živém ústním tradování lidové vrstvy národa⁸. Původní prostředí folkloru je mezi členy venkovského společenství. Lidová píseň přežívá ve společenství tak, že si ji lidé uchovávají v paměti a předávají dál - reprodukuje. Jelikož je lidová píseň majetkem společenského kolektivu, neuvažujeme při jejím zkoumání o subjektu autora (na píseň se pohlíží jako na anonymní). „Kolektivní slovesný statek v prostředí folklorním náleží totiž všem jeho členům tak, že nepociťují přehradu mezi sebou a výtvořem“ (Václavek – Smetana, 1950, s. 231).

Díky reprodukci „z paměti“ existují lidové písně zpravidla ve více variantách. S tím, jak se píseň šíří regionálně z oblasti do oblasti či z jedné generace na druhou, vznikají různé verze textu i nápěvu. Za „konec života“ lidové písně je někdy považována její textová fixace třetí osobou. Dokud se však aktivně vyskytuje v ústním tradování společenství, není důvod považovat její vývoj za ukončený.

⁸ Zpočátku byli za lidovou vrstvu národa považováni pouze lidé venkovského (zpravidla selského) původu. S postupným rozšířením obecnosti lidové slovesnosti si badatelé začali uvědomovat, že zmíněný způsob redukce na venkovské obyvatelstvo přestal odpovídat skutečnému stavu. Pojem následně rozšiřují také na obyvatelstvo městské.

V jistém smyslu my všichni Pražáci jsme pražský lid; ale rozsah tohoto pojmu je velmi relativní. Já jsem lid v poměru k vládě; ale moje posluhovačka je lid v poměru ke mně. Můj krejčí spadá zřejmě pod pojem lidu; ale v jeho dílně není lidem on, nýbrž jeho učedník. Absolutní a pravý lid je jenom chudý lid; je to lid služek, tovaryšů a dělníků. (Čapek, 1971, s. 64).

Tradiční lidová píseň pochází z venkovského prostředí, čemuž odpovídá i její jazykové ztvárnění. Je v něm patrný specifický estetický postoj lidu ke skutečnosti, který je determinován tím, jakým způsobem žila lidová vrstva národa. Podle Marčoka (1980, s. 26) je lid „po celý život připutáný k jedinému neveľkému životnému prostrediu [...] toto prostredie dôverne poznal a mal k nemu dôverný, citový vzťah.“. Tematika lidové písně proto čerpá ze smysly vnímané skutečnosti, nepřekračuje obvykle rámec rodiny a obce. Přidrží se konvenčních představ a čerpá z bezprostřední zkušenosti člověka. Můžou se však objevovat také fantastické motivy, které jsou však ztvárněny na způsob reálných situací a osob (např. hovory s mrtvými, neživými věcmi, jevy atd.).

Těsné propojení lidu s okolním světem se odráží na jazykové stránce lidových písní tím, že jsou vybírány zpravidla takové lexikální prostředky, které mají nejblíže k člověku a najdeme je v centru slovní zásoby (např. *pán, kůň, starý, voda...*). Texty písní používají jednoduchý, srozumitelný jazyk a tíhnou ke schematičnosti jazykových prostředků (Bartmiński, 2016, s. 42). Výstavba textu se podřizuje typizaci, lze si všimnout stabilizovaných zobrazení situací, postav i motivů. Lidová poezie má z hlediska typizovaných motivů tendenci interpretovat společenské jevy a mezilidské vztahy prostřednictvím přírodních výjevů z venkovského života a jednotlivým motivům přikládat ustálený význam (viz dále). Díky vysoce osobnímu vztahu lidové vrstvy k okolnímu světu je v jazykových prostředcích patrná citovost, která je nejčastěji vyjádřena deminutivy, přivlastňovacími zájmeny či např. hodnotícími přívlastky (Marčok, 1980, s. 163).

Důležitým postupem jazykové výstavby lidové písně je „technika výstavby textu založená na opakování a sémantických modifikacích“ (Bartmiński, 2016, s. 40), jako jsou například refrén, paralelismus, přirovnání, opakování motivů či řetězení. Vybranými postupy se v kontextu způsobu utváření symbolu bude mimo jiné zabývat následující kapitola o lidovém obrazu růže.

4 Jazykový obraz růže v lidových písních⁹

Rostlinstvo jako součást přírody vždy tvořilo a stále tvoří nejbližší okolí člověka. Dlouhodobá lidská interakce člověka s přírodou má za následek jejich silné sepětí, a to dává člověku možnost k poetizaci rostlin na základě jejich nejzřejmějších atributů, jako je například jejich barva, podoba či vůně.

V básnických obrazech lidová poezie zpravidla reflektuje sdílené povědomí daného společenství o symbolice květin. Jednotlivé květiny k nám promlouvají na základě tzv. květomluvy. Květomluva je okrajový kulturní komunikační systém, který byl dobově oblíbeným způsobem milostné komunikace. V době českého národního obrození si můžeme povšimnout vzájemného prolínání dvou kulturních oblastí – literatury a květomluvy. Růže je v této době běžně asociovaná s ruměncem, cudným začervenáním dívky. Významově se prostupuje s lilí, která bývá obrazem čistoty a ušlechtilosti, a společně stojí na vrcholu hierarchie květin (Macura, 2015, s. 25). Červená růže je symbolem vášnivé lásky, smyslnosti a odevzdanosti (Frank, 1901, s. 38). Bílá růže naopak v květomluvě značí smutek z nešťastné lásky (Klempera, 1996, s. 122). Neobvyklá žlutá růže potom znamená závist (Malinová, 1922, s. 60).

Tato kapitola postupně prozkoumá, do jakých kontextů vstupuje lexém *růže* v moravských lidových písních. Bude se zabývat významy, kterých v lidové poezii růže nabývá, a rozdělí je do tematických celků. Nutné je však dodat, že tyto významy se často v jednotlivých písních překrývají a doplňují. Jedna píseň tedy v některých případech může poskytovat více možností interpretace.

⁹ V Sušilově sbírce je zapsáno celkem 2361 textů moravských lidových písní, pro tuto práci však byly vyřazeny ukázky písní moravských Charvátů pro jejich cizí původ. Pracuje se tedy aktivně pouze s 2357 texty. Písně dodatečně zapsané do nové sbírky byly zařazeny do jednotlivých tematických oddílů podle názvů, *Písně milostné* pak byly zařazeny do sekce *Písně o lásce*. Jako samostatný text se vždy považují i uvedené varianty textu jedné písně. Toto členění bylo vybráno proto, že v jedné písni často variuje více slok (v první verzi je jedna sloka a v druhé bývá sloka zcela jiná, takže se mnohdy vyznění nebo pointa může lišit a lexém *růže* může nabývat dvou různých významů. Oba dva přitom budou relevantní.

4.1 Růže jako symbol dívky

Jak již podotkl Macura (2015, s. 29), růže je považována za symbol ženy a ženské krásy. Doklady tohoto tvrzení je možné najít také v běžném jazyce. Při bližším pohledu na růži v lidových písních však můžeme nahlédnout i na způsob, jakým se symbol růže pro dívku vytváří.

Z obecné tendence lidové slovesnosti interpretovat přírodní jevy na principu analogie s lidským světem (Marčok, 1980, s. 37) si lze vysvětlit hojné využívání přirovnání v lidové poezii. Přirovnání zpravidla pojmenovává okolnosti ze života člověka jevem přírodním. Růže je v tomto smyslu nejčastěji srovnávána s dívkou. Jelikož je růže obecně pokládána za nejkrásnější květinu, je možné na základě této znalosti přirovnání *dívka jako růže* interpretovat jako ‚hezka jako růže‘, ‚krásná jako růže‘. Zmíněný princip dokládá následující píseň, ve které je pohledná dívka stojící na prahu dveří domu přirovnávána právě k této květině.

*Na prahu stála, pěkná se zdála,
jak růža, růžička;
s prahu kročila, krásu ztratila,
moja galanečka.*

(Sušil, 1941, s. 397)

Na principu podobnosti mezi přírodními jevy a lidským životem je také realizován další stylistický prostředek typický pro text lidové písně – paralelismus. Dle Bartmiňského (2016, s. 47) jde o sémantický druh opakování, který nachází podobnost mezi dvěma na první pohled odlišnými jevy. Marčok jej v kontextu lidových písní považuje za „najelementárnejší spôsob vytvárania básnického obrazu. Subjekt a okolitý svet sa v ňom konfrontujú jako dve rovnocenné veličiny“ (Marčok, 1980, s. 54). Na rozdíl od přirovnání je pořadí srovnávaných skutečností obvykle opačné. Nejprve se udává obraz přírody, poté obraz týkající se člověka. Paralelismus srovnávající dívku a růži je patrný z následujícího úryvku. Píseň nejprve začíná obrazem červenající se růže, v druhý verš však odhaluje, že danou růží je myšlena dívka, která je partnerkou lyrického subjektu.

*Co se to červená nad tó dědinó?
Je-li to tam růže, já ju utrhno.
A to néni růža, to je má milá,
Proto se červená, že je upřímná.*

(Sušil, 1941, s. 253)

Paralelismus však prochází vývojem, při kterém dochází ke snižování zřejmé souvislosti mezi porovnávanými členy a vede až k redukci jednoho z nich. Vypuštěním obrazu z lidského života a ponecháním pouze přírodního jevu se formuje svébytný symbol. Podle Bartmiňského se na tomto principu formuje tzv. paralelicko-symbolický kód (Bartmiński, 2016, s. 55), díky němuž můžeme jednotlivé písně s touto symbolikou zpětně interpretovat. Dívka je v těchto případech přímo ztotožňována s růží tak, jak je to patrné z následující písně. V úryvku této písně není přímo zmíněno, že označením *vonná růžička* je myšlena právě postava dívky. Díky povědomí o kulturně specifickém symbolickém kódu však význam tohoto označení dokážeme interpretovat.

*Pro tento jeden bílý květ,
musím opustit celý svět,
otca, mamičku,
bratra, sestřičku,
pro jednu vonnou růžičku.*

(Sušil, 1941, s. 111)

Růže je v kontextu květin na rozdíl od např. pomněnky či sedmikrásky považována za květinu „dokonalou“ či „dospělou“ (Macura, 2015, s. 28). Tato asociace je patrná i v lidových písních – symbol růže se používá totiž také jako vyjádření dospívání dívky, kterou tento symbol označuje. Je možné vymezit určité stupně dospívání. Tak, jako je růže nejprve ve stadiu poupěte, postupně rozkvétá, je v plném květu a po čase rychle vadne, tak je také dívka nejprve nedospělá, poté její dospívání vrcholí a nakonec dospěje do stadia dospělosti. Důležité je si povšimnout, že tyto stupně mají vždy spojitost s milostným životem dané dívky. Lidové symboly této povahy vznikaly i proto, že z hlediska kolektivní morálky se nesmělo mluvit o eroticky laděných tématech. Červená růže je v tomto ohledu symbolem jak fyzické krásy a erotické přitažlivosti, tak poctivosti.

Vyjadřuje tak vlastnosti ideální nevěsty (Marčok, 1980, s. 177–178). Nejdůležitějším milníkem v životě dívky je totiž v rámci lidové poetiky vždy svatba.

Fáze nedospělosti se vyznačuje zejména tím, že dívka je ještě příliš mladá na to, aby se vdávala. Tento fakt je patrný z následující písně.

*Přišel ti k nám z Pouzran Němec
Chcel, abych mu pletla věnec.
Jakpak bych mu věnec pletla,
ještě růža nerozkvítla*

(Sušil, 1941, s. 659)

Nejvíce tematizovaným atributem růže je její květ. Je zprostředkovatelem krásy, kterou růže vyzařuje, a také symbolicky vyjadřuje krásu dospívající dívky. Výše zmíněná píseň však vyobrazuje růži, která prozatím nevykvetla. Pro lidového básníka proto ještě nepředstavuje růži v její dokonalosti, neváže na sebe proto všechny své stereotypické hodnoty (krása, červenost, láska...). Tato píseň je výpovědí dívky, která z této nerozkvetlé růže nemůže uplést věnec. Věnec růží (či jiných květů) v lidových písních typicky představuje dívčíno panenství. Díky tendenci lidové písně materializovat abstraktní vztahy, motivy, vlastnosti, pocity, představy a jiné (Marčok, 1980, s. 66–67) lze v tomto případě pletení věnce a jeho následné darování vyvolenému chlapci chápat jako symbol erotického aktu, ztrátu dívčího panenství, která je v souladu s kolektivní morálkou možná pouze po svatbě. Nedospělá dívka je proto v této písni nerozkvetlou růží, která ještě není dostatečně vyspělá pro uzavření manželského svazku.

Jakmile dívka dosáhne věku, kdy se vdávat může, lze mluvit o vrcholu dospívání. Typické hodnoty spojované se symbolem růže se již můžou uplatňovat plnohodnotně. Ztotožnění dívky s růží je v Sušilově sbírce nejvíce patrné v tematickém oddílu *Písně obřadné a pořadné*, jenž je tvořen písněmi zpívanými v rámci dětských či jiných her. Tato symbolika je patrná například z *Hry na Helenu*. Ta spočívá v tom, že se dívky drží za ruce a tvoří kruh kolem vybrané dívky. Dívka uvnitř kruhu má za úkol zvolit jednu z ostatních, které zpívají:

*Vyber ty sobě z těch pěti,
kerá tebe bude chceti.
Třeba tutohle na koncu,
ja, v tom růžovém ve věncu.*

(Sušil, 1941, s. 650)

Dívky jsou v této písni ztotožňovány s růžemi, kruh tvořený těmito dívkami je nazýván věncem růží. V tomto případě tedy věnec růží není symbolem panenství, označuje pouze dívky, které tuto píseň zpívají.

Proces dospívání tak, jak ho zobrazují lidové písně, vrcholí v milostném životě dívky svatbou. Jakmile se vdá, symbol růže pro ni přestane platit – stává se totiž ženou. Tento fakt je možné doložit následující písní:

*Dycky děvče růža,
dokád' nemá muža,
dyž dostane muža,
opadne s ní růža.*

(Sušil, 1941, s. 438)

Spojitost růže s dívkou je také patrná v oslovování, které je v lidových písních často užívaným jazykovým prostředkem. Ustálilo se oslovení *červená* (či *bílá*) *růžičko*. Typické je zejména v písních náboženského charakteru, v kterých je jako růže oslovována zejména Panna Marie.

4.2 Růže jako obraz nevinnosti a poctivosti

V lidovém obrazu světa je svatba spojována také se ztrátou panenství. Můžeme si v tomto ohledu všimnout určitého rozporu. Červená růže je používána jako obraz vyjadřující vlastnosti ideální nevěsty. Jednou z těchto vlastností je její poctivost, která se z velké části váže na její panenství. Ideálem ženskosti je dívka, která si své panenství uchová až do svatby. Vstupem do manželství však tyto kvality zároveň ztrácí. Lze si tedy povšimnout jakoby dvojího charakteru ztráty nevinnosti. V prvním případě dívka ztrácí svou nevinnost tím, že vymění stav panenský za stav manželský. V druhém případě je dívčina nevinnost ztracena tím, že podlehně erotickým svodům mimo manželský svazek. V tomto případě již

není ideální „červenou růží“, která představuje ideální partnerku. Je dívkou, která svou upřímnost a poctivost ztratila (*Kerá panna poctivá, / každá je tak červená, / jak růžička saděná* [Sušil, 1941, s. 43]).

Růže bývá v náboženském kontextu spojována s Pannou Marií. Tato asociace je nejvíce patrná v lidových písních posvátných (*o, Maria, o, Maria! / Ty jsi nebeská lilija; / o, Maria, o růžičko, / zdrávas, Žarošská matičko* [Sušil, 1941, s. 64]). Růže je i proto, stejně jako Panna Marie sama, symbolem panenství obecně. Spojována bývá primárně s bílou růží. Bílá růže v lidových písních také vyjadřuje neposkvrněnost a čistotu dívek. Příklad nacházíme v písni *Netřeba muže*, která prezentuje stanovisko, že dívkám je lépe na svobodě než v manželství. Jelikož se jedná o píseň svatební, je možné označit dívku za bílou růži, protože ještě není oddána.

*Ty, děvečko, bílá růže,
nebylo ti třeba muže.*

*Ani muže, ani dítě,
mohlas chodit jako kvítek.*

(Sušil, 1941, s. 418)

Bílá růže má v lidových písních specifické postavení. Zatímco prototypická červená růže má nejčastěji konotace pozitivní (láska, krása, ...), bílá růže na sebe váže i konotace negativní. Může být například vyjádřením smutku, vyskytuje se totiž často v písních, v nichž zemřel někdo předčasně nebo velmi mladý.

*Stala se v Pilšči novina,
že pani pana zabila.*

*Schovala ho do zahrady,
rokytku na něm zasila.*

*Růsć, rokytko, růsć vysoko,
jak je můj pan zvyš, hlyboko.*

*Rokytko ji nic něžešla,
bila růže ji vykvetla.*

(Sušil, 1941, s. 95–96)

Uvedená píseň s názvem *Manželka vrahyně* pojednává o ženě, která zabila svého manžela a svůj čin chtěla skrýt tak, že na jeho hrobě zasadila rychle rostoucí vrbu. Na místo toho však na jeho hrobě samovolně vykvetly bílé růže jako symbol jeho nevinnosti a předčasného úmrtí. Na tomto příkladu je patrný princip, na jehož základě se v lidových písních odlišuje červená a bílá růže. Zatímco červená růže je velmi blízká člověku a je součástí jeho života (lidé z ní pletou věnce, můžou si ji navzájem darovat), bílá růže je na člověku nezávislá a spíše se skrze ni symbolicky projevují skutečnosti, které by jinak zůstaly člověku skryté. V písni *Manželka vrahyně* je touto skutečností vražda, jež by zůstala nepovšimnuta, pokud by růže samovolně nevyrostla a na tento fakt neupozornila. Bílá růže je také v posvátných písních nejčastěji spojována s nadpřirozenem. Je jak symbolem Panny Marie, tak Ježíše Krista a obecně se objevuje v příbězích s nadpřirozenými skutečnostmi a nadlidskými skutky (*A před trůnem Božím růže rozkvetá, / a z té bílé růže vtáček vyhlídá // A to nebyl vtáček, / to byl syn Boží, / kerý pro nás umřel na svatém kříži* [Sušil, 1941, s. 52]).

4.3 Růže jako vyjádření lásky

Červená růže má díky své barvě konotace „vášně“ a „lásky“. Na jedné straně vyjadřuje lásku fyzickou, erotickou a na druhé straně lásku dokonalou, ideální, která je sama sobě věrná a do jisté míry také platonická (Piekarczyk, 2004, s. 60). V lidových písních mohou být prostřednictvím obrazu růže vyjadřovány oba dva tyto významy.

Platonická láska je vyjadřována různorodými situacemi, ve kterých se růže po dobu svého kvetení vyskytuje. Způsoby růstu růže poté korespondují s osudem této lásky. Pokud chlapec například zasadí růže pod okno, vyjadřuje tím své sympatie k dívce, které dané okno patří. Jestliže růže vyrůstá nebo aktuálně začíná kvést, odkazuje ke vzniku lásky. Neznamená to však automaticky, že se jedná o lásku opětovanou. Příkladem může sloužit píseň s názvem *Výpověď a přípověď*, ve které lásku dívky symbolizuje obraz vonné růže, která vyrostla uprostřed jejího srdce. Je zde znovu patrná tendence lidové písně materializovat lidské pocity (Marčok, 1980, s. 67).

*Verůstla krásná růžička
naprostřed mýho srdýčka,
verůstla, krásně voní,
můj milé k hiné chodí.*

(Sušil, 1914, s. 320)

Jednostranná láska může být v lidových písních vyjádřena také tím, že růže, která by hypoteticky vykvést měla, své okvětní lístky v květ nakonec nerozvine. Tato tendence je patrná z následující písně, ve které je nerozvitá růže paralelou k lásce, která není opětovaná, nemůže se tudíž plně vyvinout.

*Červená růžičko,
proč se nerozvíjáš?
Falešný synečku,
proč k nám nechodíváš?*

(Sušil, 1941, s. 201)

Rozvinutý květ růže naopak signalizuje, že láska již vznikla. Následující úryvek je výpovědí dívky, která se provdala za muže, v jehož rodině ji čeká nehostinné prostředí. Rozkvetlá růže proto symbolizuje lásku mezi mladým párem a suchá jabloň poměry, do kterých se dívka provdala.

*Dobře mi bývalo
U matičky mojí,
Už mi tak nebude,
synečku, u tvojí.*

*Už mi tak nebude,
jak mi bylo vloni,
vykvetla mi růža
na suché jabloni.*

(Sušil, 1941, s. 410)

Specifickým vyjádřením citu bývá akt trhání a darování růže. Pokud chlapec nebo dívka v lidové písni kvetoucí růže trhají, vyjadřují tím svůj zájem o danou osobu. Rozhodne-li se dívka, že chlapci růži daruje, projevuje tímto způsobem svou přízeň. Význam tohoto principu je patrný z následujícího úryvku:

*Druhym rozem sem cě vidžěl,
dys růže trhala,
pytal sem cě o růžičku,
tys mi ji nědala.*

*Och, dalas mi ju, dala,
vršek z ni's urvala.
Možeš poznać, můj synečku,
že je laska mala.*

(Sušil, 1941, s. 327)

V této písni jsme svědky pozoruhodného způsobu vyobrazení aktu darování růže. Lyrický subjekt si od dívky žádá růži, kterou mu ona ale odmítne dát. Na základě růže jako symbolu pro lásku lze konstatovat, že láska autora výpovědi je neopětovaná. V druhé sloce nakonec dívka chlapci růži věnuje. Skrze násilné odtržení květu však růže ztrácí veškerou svou hodnotu. Dívka tímto způsobem vyjadřuje nelibost a antipatie vůči chlapci, jenž tuto květinu požaduje.

Takový násilný akt však není z hlediska symboliky růže v lidových písních běžný. Typická scéna darování růže v tomto případě podléhá fantazijnímu dotváření přírodních motivů, které je v lidové poezii typické pro situace a pocity, pro které přestává být vyjádření konvenčními motivy dostačující (Marčok, 1980, s. 61) – v tomto případě intenzivní odpor vůči mužskému protějšku. Jelikož je v mnohých případech vyznání lásky pomocí růže spojeno s nabídkou k sňatku, skutečnost, že dívka odmítne někomu darovat růži, je často motivovaná jejím věkem, který je na vdávání ještě příliš nízký.

Pokud se růže nachází ve stádiu odkvétání, vyjadřuje zpravidla zanikající lásku nebo lásku, která nemůže být z různých důvodů uskutečněna.

*V tem Markovém dvorku
dvě růžičky stojí.
[...]
Jdite ich, mamičko,
jdite ich utrhnút.
Nechaj ich, dcero má,*

nechaj ich odkvitnúť.

(Sušil, 1941, s. 346).

V uvedeném úryvku lze dvě rostoucí růže chápat jako symbol dvou milenců, kteří prožívají lásku. Druhá sloka reflektuje dialog mezi matkou a dcerou. Prosbu dívky, aby její matka růže utrhla, lze na základě symboliky růže interpretovat jako žádost dcery o svolení k sňatku, nebo doslova jako žádost o „požehnání lásce“ zmíněných milenců. Matčin apel, aby dcera nechala růže odkvést, naopak vyjadřuje její nesouhlas s touto láskou. Radí proto dceři nechat svou lásku pominout a o chlapce se neucházet. Implikována je zde také krátkost doby kvetení růže - platonická láska je tedy nepřímo chápána jako mladická a pomíjivá.

Fyzická, erotická láska může být také vyjádřena darováním růže. Protože je tento typ lásky spojen zejména s manželstvím, nebývá o ní hovořeno negativně. Mluvení o ní je pouze tabu, využívá se proto hojně symbolického vyjadřování. Ideální dívkou v lidových písních je dívka poctivá, která si své panenství uchová až do svatby. Růži, ve smyslu erotické lásky, daruje až svému manželovi.

*Sedu sem s ňú v síni na stoličku,
pytau sem ju červenú růžičku:
A kde bych já tu růžičku vzaua,
dyž sem ešte růží netrhaua?*

*Mnoho sem já frajirů mívaua,
žádnému sem růže nedávaua;
ani tebe, můj šohajku, nedám,
protože ťa dozajista neznám.*

(Sušil, 1941, s. 309)

Fyzická láska bývá pomocí růže v lidových písních vyjadřována také prostřednictvím darování věnce růží, pletení věnce z růží, sázení růží či trhání růží. Všechny tyto akty jsou v lidových písních zobrazeny v různých variacích a jsou v souladu se symbolikou růže jako vyjádřením lásky.

Přestože je růže typicky obrazem ženství, v lidových písních bývá také symbolem chlapce a lásky k němu. Tato spojitost se neustálila v běžném jazyce, v lidových písních je však běžná. Je zde motivovaná

hlavně konotací „láska“, která dovoluje označit chlapce za růži, pokud je to chlapec dívkou milovaný. Dokladem může být např. úryvek písně z oddílu *Svatební*.

*Já sem sobě vyvolila
z růže květ,
lepší je ten můj malžen
Než celý svět.*

(Sušil, 1941, s. 391)

4.4 Krásná jako růže

Stejně jako v běžném jazyce, i v lidových písních se k lexému *růže* váže konotační centrum „krása“. Jak již bylo několikrát zmíněno, růže bývá obecně považována za nejkrásnější z květů, není proto překvapivé, že se atribut krásy ve spojitosti s růží vyskytuje také v lidových písních. Vyjadřuje zpravidla krásu dívky, v případě, že se jedná o předmět milostné touhy, lze toto označení použít i pro vyjádření krásy chlapce. Na materiálu lidových písní je možné si povšimnout konzistentního používání jazykových formulí *dívka jako růže* a *dívka jako z růže květ* („krásná“).

V lidových písních je ideálem spíše než krása růže dokonalá krása člověka, která je determinována láskou jednoho člověka k druhému. Krása růže bývá předmětem srovnávání. Z následující písně je patrné, že v některých případech není růže pouze ideál krásy, se kterým je člověk srovnáván. Svou povahou a vnější krásou může člověk také růži předčít – v lidových písních je totiž mnohem důležitější vztah člověka k člověku než člověka k přírodě. Poslední sloka následující písně na základě paralelismu červené růže a chlapce vyjadřuje názor, že ani krásnou růží nelze srovnávat s dokonalou krásou milovaného mladíka, která ji převyšuje.

*Copak si te meslíš,
že te seš doví co?
Deť te seš jako já
chodobných rodičo.*

*Chodobných rodičo,
voni nič nemajó,*

*jen tebe, senečko,
pro krásu chovajó.*

*Pro krásu chovajó,
pro velikó radost',
chodobné panence
pro velikó žalost'.*

*Už sem zapomněla
na červenó růžo,
na tebe, synečko,
zapomnět nemůžo.*

(Sušil, 1941, s. 231)

Přirovnání k růži nemusí být pouze komplimentem atraktivnímu zevnějšku. V lidových písních existují i případy, ve kterých růže vyjadřuje krásu charakteru. Podmínkou pro toto označení je chlapcova poctivost – musí to být chlapec upřímný, krásný uvnitř i navenek.

*Dyť ty nejsi z růže květ,
dy je ešče chasy celý svět.*

[...]

*Nač by ti ja, synku,
dveři otvírala,
dy tě při muzice
jina milovala,
ty maš v hlavě šibalku,
chceš mne podvest', šohajku.*

(Sušil, 1941, s. 194)

4.5 Červená jako růže

Stejně jako v běžném jazyce, i v lidových písních je typickou barvou růže červená. Růže se zde vyskytuje ve významu „začervenání tváří“ (viz výše). Být červený nebo růžový ve tváři je v českém jazykovém obrazu světa žádoucí. Růžová je v tomto významu „bledě červená“, „konotuje kromě erotické přitažlivosti zejména mladou dívčí (příp. dětskou) svěžest a nevinnost: růžovou pleť mají v češtině miminka, děti a velmi mladé dívky“

(Vaňková a kol., 2005, s. 204). Červené nebo růžové tváře u člověka značí zpravidla pozitivní duševní stavy (lásku, zamilovanost, radost, spokojenost) a jsou v kontrastu s tváří bledou, která je znakem nemoci či trápení (Vaňková a kol., 2005, s. 198).

Náhlá proměna pleti začervenáním na tvářích člověka bývá v českém jazykovém obrazu světa spojována s okamžitou, nekontrolovatelnou reakcí člověka na nějaký podnět, ať už fyziologický (horko, horečka) nebo pod vlivem silné emoce (nejčastěji stud, zahanbení či rozpaky) (Vaňková a kol., 2005, s. 208–209). V lidových písních je rovněž důvodem výskytu ruměnce ve tvářích stud, milostné rozechvění či úsměv. Například stud jako příčinu zčervenání tváře lze doložit písní *Stydlivost panen*.

*Kerá je dívka poctivá,
zdaleka chlapcům vyhýbá.*

*A když jim vyhnout nemůže,
začervená se jak růže.*

(Sušil, 1941, s. 328)

Zčervenání tváří se v lidových písních zpravidla objevuje pouze u ženských postav. Stydlivost je totiž často způsobena nesmělostí dívky v přítomnosti pohledného chlapce. Tento ostych, projevující se začervenáním tváří, je v lidové poezii pro dívku žádoucí a je to jeden ze znaků jejího dobrého vychování. Souvisí zejména s její počestností a upřímností. Morálně čistá dívka se mezi mužským osazenstvem cítí nepatřičně, což se projevuje začervenáním. Tuto skutečnost lze doložit písní s názvem *Růže a rozmarýn*.

*A to není růža,
to je má milá,
proto se červená,
že je upřímná.*

(Sušil, 1941, s. 253)

Naopak dívka, která není dostatečně počestná, přirovnána k dokonalosti růže být nemůže.

Kerá panna poctivá,

*každá je tak červená,
jak růžička saděná.*

*Kerá není poctivá,
ta je jak charba modrá,
co na úhoře sedá*

(Sušil, 1941, s. 104)

4.6 Růže jako obraz krve

Člověk na základě své bezprostřední zkušenosti se světem typicky lokalizuje krev jako uzavřenou v lidském těle. Její výskyt mimo toto tělo je proto příznakový. V lidových písních obraz krve mimo tělo zpravidla poukazuje na zranění, bolest či smrt (Zudová, 2017, s. 45). Její rudá barva je v lidových písních spojována s červenou růží. Tuto tendenci lze pozorovat na příkladu lidových písní s náboženskou tematikou. Zatímco bílá růže zde bývá symbolem čistoty Panny Marie, červená růže je spojována zejména s utrpením Ježíše Krista a symbolizuje jeho krev. Častým motivem těchto písní totiž bývá Kristovo ukřižování.

*A jak bylo po večeri,
hned ti židi Krista jali.*

*Octa, žluči nastrojili,
na dřevo kříže přibili.*

*Maria to uslyšela,
hned pod svatý kříž běžela.*

*A tam stála a plakala,
kde ta svatá krev kapala.*

*Kde ta svatá krev kapala,
všady růže prokvétala.*

(Sušil, 1941, s. 54)

Metamorfóza Kristovy krve v růže je pro tento typ lidových písní charakteristická. Ukřižování je ve zmíněné písni vyobrazeno na základě

obecné tendence lidové slovesnosti metonymicky opisovat události skrze detaily (Marčok, 1980, s. 42). V písni není popisován samotný akt ukřižování – utrpení a bolest je symbolicky vyjádřena skrze obraz krve kapající z kříže. Přestože v tomto kontextu růže znázorňuje utrpení, uchovává si své pozitivní konotace. Přeměna krve v růže může být interpretována jako obraz sebeobětování Krista jako způsob spásy celého lidstva.

Bylo by mylné se domnívat, že symbol růže pro krev je vázán na čistě náboženskou tematiku. Například v oddílu *Dějpravné* se objevuje několik písní, ve kterých se proměna krve v růži využívá jako prostředek poetizace bodné rány. Dokladem je lidová píseň *Samovrahyně*, která je výpovědí svědka sebevraždy.

*Já sem jí nezabil,
zabila se sama,
já sem se jí díval,
jak se mordovala.*

*Vrazila nožéček
do levýho bočka,
z té rany vykvetla
červená růžička.*

(Sušil, 1941, s. 140)

4.7 Stereotyp růže v lidových písních

Po prozkoumání kontextů, ve kterých se lexém růže vyskytuje v Sušilově sbírce, lze rekonstruovat stereotyp růže tak, jak ho zachycují moravské lidové písně. Tento stereotyp nám podává informaci o tom, jak si růži představuje lidový básník.

4.7.1 Fyzické vlastnosti růže

Květ můžeme i na materiálu moravských lidových písní považovat za nejvýznamnější část růže. Je nositelem všech symbolických významů a představuje veškerou estetickou hodnotu této květiny. Pokud o svoji dominantu růže přijde, všechny své kvality automaticky ztrácí. Tato květina již v lidových písních nemusí být vzorem dokonalé krásy. Zejména

v milostných písních je za půvabnějšího častokrát považován člověk, který svou krásou růži převyšuje. Kromě fyzické krásy se růže opětovaně objevuje jako symbol krásy vnitřní, která úzce souvisí s poctivostí a upřímností člověka, kterého zastupuje, a lásky k němu.

Za prototypickou barvu růže je možné, stejně jako v běžném jazyce, považovat červenou. Zejména v písních s náboženskou tematikou se však také hojně objevuje bílá barva růže, která rozšiřuje konotační centra o významy, jež nejsou nutně pozitivní („smutek“, „předčasná smrt“).

4.7.2 Doba, kdy růže kvete

Přesná doba kvetení růže nebývá v lidových písních uvedena. I na tomto materiálu je akcentována pouze skutečnost kvetení nebo nemožnost růže vykvést. Explicitně je v lidových písních také vyjádřeno to, že samotná doba, kdy květina kvete, netrvá dlouho. Toto dokládá zejména tematizace opadávání okvětních lístků (např. jako vyjádření toho, že dívka brzy zestárne a ztratí svou krásu) a odkvétání růže (růže odkvétá tak brzy, jako pomíjí láska mezi mladými lidmi).

4.7.3 Místo, kde růže roste

Růže je v lidových písních úzce spjata s člověkem, vyskytuje se zpravidla tam, kde ji zasadí. Člověk sázením růže na místo spojené s milovaným člověkem symbolicky vyjadřuje lásku (chlapec sadí růži dívce pod okno, do zahrady...). Růže se proto vyskytuje na různých lokalitách, může ale samovolně vyrůst i tam, kde to vyžaduje její symbolika (např. na místě, kde se často vyskytuje milovaný člověk, nebo na místě, kde se stala vražda). Možnost samovolně vyrůstat je typická zejména pro růži bílé barvy, která nabývá symboliky nevinnosti a je frekventovaná zejména v písních s náboženskou tematikou, v nichž bývá spojována s Pannou Marií.

4.7.4 Projevy růže

Krásný barevný květ růže na sebe poutá pozornost také svou pronikavou vůní. Na základě symboliky růže pro dívku se v lidových písních vůně pojí zejména s vyjádřením lásky (např. pokud růže chlapci voní, dívka, kterou růže představuje, se chlapci líbí). Patrné je u růže také rozvíjení okvětních

lístků, které může podle kontextu vyjadřovat vznikající lásku nebo dospívání dívky.

4.7.5 Vztah člověka k růži

Růže je v lidových písních úzce spjata s životem člověka. Ustálila se jako symbol dívky – osud růže koresponduje s událostmi v dívčině životě. V případě, že je označení za růži motivováno láskou, může být růže spojována také s chlapcem. V lidových písních je také zřetelná manipulace člověka s touto květinou, zapojení růže do nějaké události či příběhu. Růže se může sázet, můžou se z ní vázat věnce a často bývá darována milovanému člověku jako vyjádření lásky. Pletení věnců z růže je v těchto případech symbolem erotickým – symbolem dívčina panenství, cudnosti i touhy po lásce.

4.8 Konotační centra růže v moravských lidových písních

V předchozí kapitole bylo nastíněno, do jakých kontextů vstupuje v moravských lidových písních lexém *růže*. Na základě analýzy jeho významů byla stanovena konotační centra: „má červený (anebo bílý) květ“; „je krásná“; „je nápadná“, „poutá pozornost“; „voní“; „kvete krátce“, „pomíjivost“; „upřímnost“, „pocitivost“; „neposkvrněnost“, „panenství“; „mládí“, „dospívání“; „smutek“, „předčasná smrt“; „láska“; „ženství“; „krev“, „zranění“. Je však nutné dodat, že se jednotlivá konotační centra prolínají, a běžně se vyskytují případy písní, kde symbolika růže poskytuje dvojí interpretaci. Zmíněná centra zobrazuje následující tabulka doplněná o úryvky písní, které se vážou k pojmu růže.

Konotační centra růže v moravských lidových písních	
„má červený (a bílý) květ“	„každá je tak červená, jak růžička saděná“ (Sušil, 1941, s. 104)
„je krásná“	„jen tebe, senečko, pro krásu chovají“ (Sušil, 1941, s. 231)
„poutá pozornost“	„Co se to červená nad tó dědinó? Je-li to tam růže, já ju utrhno“ (Sušil, 1941, s. 253)
„voní“	„verůstla, krásně voní, můj milé k hiné“

	chodí“ (Sušil, 1941, s. 320)
„kvete krátce“, „pomíjivost“	„Nechaj ich dcero má, nechaj ich odkvitnút.“ (Sušil, 1941, s. 346)
„upřímnost“, „poctivost“	„proto se červená, že je upřímná“ (Sušil, 1941, s. 253)
„neposkvrněnost“, „panenství“	„Jápak bych mu věnec pletla, ještě růža nerozkvítl.“ (Sušil, 1941, s. 659)
„mládí“, „dospívání“	„Dycky děvče růža, dokád' nemá muža.“ (Sušil, 1941, s. 438)
„smutek“, „předčasná smrt“	„rokytka jinic něžešla, bílá růže ji vykvetla“ (Sušil, 1941, s. 96)
„láska“	„verůstla krásná růžička, naprostřes mýho srdýčka“ (Sušil, 1941, s. 320)
„ženství“	„a to není růža, to je má milá“ (Sušil, 1941, s. 453)
„krev“, „zranění“	„kde ta svatá krev kapala, všady růže prokvétala“ (Sušil, 1941, s. 54)

Tabulka 4.1 Konotační centra růže v moravských lidových písních

4.9 Kognitivní definice růže v lidových písních

Růže je jako nejkrásnější květina typická svým nápadným květem a červenou barvou. Červená barva růže je pro člověka barvou krve, ale také vášně a lásky.

Krásný a vonný květ růže ovšem rychle odkvétá, z lidské perspektivy se proto její krása jeví jako pomíjivá. Člověk si proto růži a její prchavou krásu spojuje především s mládím, dospíváním či panenstvím.

Červená růže vykvetá zpravidla na místě, kde jsou pro člověka příznivé podmínky, nebo tam, kde ho čeká šťastný život. Vykvetá také v přítomnosti osob, které jsou upřímné a poctivé. Bílá růže může rovněž vykvetat na hrobě či v místě skonu člověka.

Červená růže je mezi lidmi velmi oblíbená. Sáží ji do zahrad, pletou z ní věnce nebo si ji dívka s chlapcem navzájem darují jako vyjádření lásky. Zpravidla bývá lidmi ztotožňována s dívkou a ženstvím.

5 Závěrem

Prostřednictvím teorie lublinské školy etnolingvistiky bylo pojednáno o jazykovém obrazu růže v českém jazyce. Na základě analýzy českého materiálu etymologických, výkladových, synonymických, frazeologických slovníků, lidových rčení a slovníků symbolů byla popsána konotační centra lexému *růže* a rekonstruován jazykový stereotyp tohoto pojmu v běžném jazyce. Přihlédnuto bylo také k rozdílu mezi kategorizací vědeckou, založenou na objektivních, přesně vymezených vlastnostech, a kategorizací běžnou (naivní), která je silně antropocentrická, interpretativní, hodnotící a dívá se na skutečnost z více perspektiv.

Těžištěm práce však byla analýza folklorních textů, moravských lidových písní. Na jejich základě byla taktéž popsána konotační centra lexému *růže*. Práce věnovala také pozornost utváření symbolu a dalším výrazným jazykovým prostředkům typickým pro poetiku lidové písně. Pomocí stanovených konotačních center byly rekonstruovány jazykové stereotypy lexému *růže* v běžném jazyce a v lidových písních, jež se skládají z tzv. profilů. Pro kategorii KVĚTINA převzala práce (z Piekarczyk, 2004) pojmové profily **fyzické vlastnosti; doba, kdy květina kvete; místo, kde květina roste; projevy květiny a vztah k člověku**.

Z hlediska **fyzických vlastností** se jazykové stereotypy růže v běžném jazyce a v jazyce lidových písní liší.

V konotacích se zcela shodují pouze v centru „krása“, kterou růže vyniká díky svému velkému barevnému květu. V běžném jazyce je časté přirovnání *jako růže*, jež svým významem srovnává krásu dívky s krásou růže. V běžném jazyce je totiž růže považována za královnu květin a za ideál přirozené krásy. Doklady nacházíme především ve frazeologii (*být hezká jako růžička, být děvče jako z růže květ*). V lidových písních je toto přirovnání ještě umocněno a jeho prostřednictvím vzniká symbol růže jako označení pro dívku a její život (např. *věnec růží* ve významu kruhu dívek). Krása dívky (a v milostných písních také mnohdy milovaného chlapce a lásky k němu) bývá srovnávána s krásou růže.

Dalším fyzickým rysem růže je barva. V běžném jazyce je prototypická růže vždy „červená“. V lidových písních rozlišujeme prototypické růže dvě – červenou a bílou. Barva růže je v lidových písních natolik významným profilem, že červená a bílá růže podle své barvy vstupují do různých významů. V případě červené růže jsou akcentovány konotace „láska“ a „krev“. Červená barva svou kulturní asociací s vášní v lidových písních nezřídka vyjadřuje vyznání lásky, zpravidla v podobě sázení či darování růže. V náboženských textech se setkáváme s růží jako symbolem krve, a to zejména ve vyobrazeních ukřižování Ježíše Krista. Objevuje se však i v písních nenáboženského charakteru jako prostředek poetizace bodné rány. Bílá růže naopak nabývá významů „nevinosti“ a „neposkvrněnosti“. Spojena je především s panenstvím dívky. Někdy se také objevuje v souvislosti s předčasnou smrtí nebo smrtí nevinného člověka.

V běžném jazyce nacházíme také zmínku o trnu růže. „Přítomnost trnu“ u růže sice vyjadřuje nebezpečí, umocňuje však také krásu a hodnotu jejího květu. Abychom totiž měli k jejímu barevnému a vonnému květu přístup, musíme nejprve zdolat trn jako překážku. Tato skutečnost se také promítá do abstraktní roviny a je metaforicky přenesena na život člověka. Doklady lze najít ve frazeologii, která vyjadřuje, že pokud člověk chce od života hodnotné věci, musí nejdříve projít určitými nesnázemi (*není růže bez trní*). V lidových písních se naopak s tematizací trnu vůbec nesetkáváme.

Doba kvetení růže nebývá v běžném jazyce ani v lidových písních blíže specifikována. Vždy bývá zdůrazňován pouze moment, kdy je rostlina v květu. Pokud je růže rozkvetlá, může v běžném jazyce znovu naplňovat konotační centrum „krása“ (*být krásná jako z růže květ*). V běžném jazyce díky své kráse dokáže také působit na své okolí, v němž se vyskytuje, a to jak na konkrétní, tak na abstraktní rovině.

Pokud růže působí na fyzické okolí, mluvíme o konotačním centru „kultivace okolí“ – pokud se růže na nějakém místě vyskytuje, okrašluje ho (*zde by měly kvést růže*).

Krása květu se také může metaforicky přenášet do duševního života člověka, ke kterému se daný frazém vztahuje (*chodit po samých růžích, mít/nemít na růžích ustláno*). V tomto případě lze mluvit o konotačních centrech „šťastný život; zpříjemnění života“.

V lidových písních je také specifikován pouze moment kvetení nebo nekvetení růže, má zde však symboličtější charakter. Spojován je především s vyjádřením „lásky“ – pokud růže kvete, láska má budoucnost. Pokud však vykvést nemůže, je z různých důvodů neopětovaná či neuskutečnitelná (rodiče dívky nesvolí k sňatku, chlapec je nevěrný, dívka je příliš mladá, příliš chudá apod.).

Přítomnost rozvíjejícího se květu také symbolizuje dospívání dívky. Pro lidové písně je v tomto kontextu typické označení *dívka jako z růže květ*, které se pojí s dívčíným milostným životem. K růži může být dívka totiž přirovnávána pouze chvíli, a to jen po tu dobu, dokud je dostatečně vyspělá na svatbu a zároveň dostatečně mladá a přitažlivá. Jakmile se ovšem vdá, stane se z ní žena a toto označení již pro ni znovu přestává být odpovídající.

Jak v běžném jazyce, tak v lidových písních je zdůrazňováno, že růže **kvete velmi krátce**. V obou případech proto můžeme hovořit o konotaci „pomíjivosti“. V běžném jazyce se pomíjivost pojí zejména s vyjádřením, že krása a mládí netrvaly věčně (*růže trhají, když kvetou*). V lidových písních je ovšem pomíjivost růže spojována s mladickou platonickou láskou, která obvykle nemívá dlouhého trvání.

S milostným životem se v lidových písních také pojí profil **místo růstu**. Významná je v tomto ohledu zvyklost lidí sázet růže na různá místa jako způsob manifestace jejich lásky. Růže je proto nejčastěji sázena chlapcem tam, kde daná dívka bydlí, či na místo, kde se často vyskytuje (např. chodí pro vodu, na pole apod.). Díky němu se tedy může vyskytnout na nejrozličnějších lokalitách – v zahradách, na kopci, či pod oknem. Růže však také může vyrůst samovolně jako důkaz nevinnosti člověka. Tento jev je častý zejména v případě růže bílé. V běžném jazyce se naopak profil místa růstu růže váže pouze na situace, ve kterých je třeba vyjádřit, že je dané místo buď příznivé, nebo nepříznivé pro život (*zde mu růže*

neporostou, zde mu kvetou růže). Pojí se v tomto kontextu pouze s konotačním centrem „krása“.

Mezi **projevy** růže v běžném jazyce je možné zařadit konotační centrum „vůně“. Růže jako květina vyniká krásnou a příjemnou vůní (*voní jako růže*). Do lidových písní atribut vůně prostupuje taktéž, má zde schopnost „poutat pozornost“ člověka (*Na hodeckém poli / jenom jedna stojí, / co je to za růža? // Zdaleka mně voní*. [Sušil, 1941, s. 252]) a mnohdy umocňuje krásu člověka, kterého označuje (*umřel mně z vonné růže květ* [Sušil, 1941, s. 172]). V běžném jazyce naopak růže typicky „poutá pozornost“ svým květem, který je výrazný díky své typické červené barvě.

Posledním profilem je **vztah** květiny **k člověku**. Dominantní postavení v běžném jazyce má konotační centrum „krása“. Pro svou velkou estetickou hodnotu bývá růže pěstována v zahradách, lidé z ní vážou věnce a kytice. Pletení věnců nabývá v lidových písních symboliky panenství, které darováním dívka ztrácí. Akt darování růže se také objevuje jako prosté vyjádření lásky. Demonstrace náklonnosti se rovněž projevuje v podobě trhání růže. Pokud chlapec nebo dívka utrhne rozkvetlou růži, vyjadřuje tím svou náklonnost ke svému milovanému protějšku. Darování nebo trhání růže může být však také symbolem erotickým. Růže, podle kontextů, do kterých vstupuje, může symbolizovat jak lásku fyzickou, tak lásku platonickou.

Tato práce ukázala, že pojetí růže v moravských lidových písních je na rozdíl od pojetí v běžném jazyce výrazně symbolické. Jazykový stereotyp růže v běžném jazyce a jazykový stereotyp růže v lidových písních sdílejí konotační centra „krása“; „vůně“; „pomíjivost“; „je nápadná“, „poutá pozornost“ a „má červený květ“. V běžném jazyce se navíc objevují centra „kulatý a paprskovitý tvar květu“; „kultivuje okolí“; „přináší štěstí“ a „má trny, nebezpečí zranění, hrozba“. V jazyce lidových písní se zase navíc objevují konotační centra „upřímnost, poctivost“; „mládí, dospívání“; „láska“; „ženství“ a „krev, zranění“. V případě, že se jedná o růži bílou, může být růže spojována také s konotačními centry „neposkvrněnost, panenství“; „smutek, předčasná smrt“.

Jazykové stereotypy růže v běžném jazyce a v jazyce lidových písní jsou sice do jisté míry rozdílné, společně však dávají nahlédnout na komplexní pojem růže tak, jak mu rozumí běžný mluvčí českého jazyka.

POUŽITÁ LITERATURA

Prameny:

BARTOŠ, František. *Dialektický slovník moravský*. Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1906.

BITTNEROVÁ, Dana – SCHINDLER, Franz. *Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století*. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2004.

ČELAKOVSKÝ, František Ladislav. *Mudrosloví národa slovanského ve příslovích*. Praha: LIKA KLUB, 1999.

ČERMÁK, František a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 1. Přirovnání*. Praha: Academia, 1983.

ČERMÁK, František a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 2. Výrazy neslovesné*. Voznice: Leda, 2009.

ČERMÁK, František a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 3. Výrazy slovesné R–Ž*. Praha: Academia, 1994.

ČERMÁK, František a kol. *Slovník české frazeologie a idiomatiky 4. Výrazy větné*. Voznice: Leda, 2009.

HALLER, Jiří. *Český slovník věcný a synonymický I*. Praha: SPN, 1969.

HALLER, Jiří. *Český slovník věcný a synonymický II*. Praha: SPN, 1974.

JUNGSMANN, Josef. *Slovník česko-německý, Díl III., P–R*. Vyd. 1. Praha: 1837 [cit. 11. 8. 2020]. Dostupné z: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/slovniky/digitalni-kopie-detail/JgSlovo3>

KLÉGR, Aleš. *Tezaurus jazyka českého*. Praha: NLN, 2007.

MACHEK, Václav. *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: LNL, 2010.

Příruční slovník jazyka českého [online]. Praha: SPN, 1935–1955 [cit. 1. 3. 2018]. Dostupné z: <https://lexiko.ujc.cas.cz/texts/psjc.html>

REJZEK Jiří. *Český etymologický slovník*. Voznice: Leda, 2015.

Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha: Academia, 2010.

Slovník spisovného jazyka českého [online]. Praha: Academia, 1960 [cit. 1. 3. 2018]. Dostupné z: <https://bara.ujc.cas.cz/ssjc/>

SUŠIL, František (ed.). *Moravské národní písně: s nápěvy do textu vřaděnými*. 3. vyd. Praha: Čin, 1941.

ZAORÁLEK, J. *Lidová rčení*. Praha: Aurora, 1947.

Odborná literatura:

BARTMIŃSKI, Jerzy. *Jazyk v kontextu kultury: dvanáct statí z lublinské kognitivní etnolingvistiky*. Ed. Irena Vaňková. Praha: Karolinum, 2016.

BARTMIŃSKI, Jerzy. Profily a subjektová interpretace světa [online]. *Slovo a smysl*, r. 4. (2007), č. 8, [cit. 11. 8. 2020]. Dostupné z: <http://slovoasmysl.ff.cuni.cz/node/264>

BECKER, Udo. *Slovník symbolů*. Praha: Portál, 2002.

ČAPEK, Karel. *Marsyas, čili na okraj literatury*. Praha: Československý spisovatel, 1971.

FRANK, Bohumil. *Hovory květů*. Praha: M. Knapp, 1901.

HLADKÁ, Zdeňka – VAŇKOVÁ, Irena: KONOTACE In: KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: 2017 [cit. 30. 6. 2020]. Dostupné z: <https://www.czechency.org/slovník/ETNOLINGVISTIKA>

JANDA, Laura. Kognitivní lingvistika. In: SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie (ed.). *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky I*. Praha: FF UK, 2004.

KOŘENSKÝ, Josef. *Rostlinstvo v národních písních, pověstech, bájích a obyčejích*. Praha: Bystrov, 1997.

KLEMPERA, Jiří. *Květomluva aneb Řekni to květinou*. Praha: Horizont, 1996.

LAKOFF, George – JOHNSON, Mark. *Metafory, kterými žijeme*. Brno: Host, 2014.

LAKOFF, George. *Ženy, oheň a nebezpečné věci: co kategorie vypovídají o naší mysli*. Praha: Triáda, 2006.

LURKER, Manfred. *Slovník symbolů*. Praha: Knižní klub, 2005.

MACURA, Vladimír. *Znamení zrodu a české sny*. Praha: Academia, 2015.

MALINOVÁ, Jiřina. *Malá květomluva*. Praha: Šolc a Šimáček, 1922.

MARČOK, Viliam. *Estetika a poetika ľudovej poézie*. Bratislava: Tatran, 1980.

NOWAKOWSKA, Alicja. Róža w języku i kulturze. In: *Język a kultura. Świat roślin w języku i kulturze*. Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, 2001.

PIEKARCZYK, Dorota. Jazyková kategorizace květin a pojetí tohoto fragmentu skutečnosti ve vědě. In: SAICOVÁ ŘÍMALOVÁ, Lucie (ed.). *Čítanka textů z kognitivní lingvistiky II*. Praha: FF UK, 2007.

PIEKARCZYK, Dorota. *Kwiaty we współczesnym językowym obrazie świata*. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu M. Curie-Skłodowskiej, 2004.

ROYT, Jan. *Slovník symbolů: kosmos, příroda a člověk v křesťanské ikonografii*. Praha: Mladá fronta, 1998.

TALAFÚS, Martin. *Jazykový obraz květin v češtině (Sémantické konotace a prototypy)* [online]. Praha, 2013 [cit. 28. 10. 2018]. Dostupné z: <https://1url.cz/RMUmT>. Bakalářská práce. Univerzita Karlova v Praze.

TYLLNER, Lubomír. *Úvod do studia lidové písně*. České Budějovice: Pedagogická fakulta, 1989.

VAŇKOVÁ a kol., Irena. *Co na srdci, to na jazyku. Kapitoly z kognitivní lingvistiky*. Praha: Karolinum, 2005.

VAŇKOVÁ, Irena: JAZYKOVÝ OBRAZ SVĚTA. In: KARLÍK, Petr – NEKULA, Marek – PLESKALOVÁ, Jana (eds.), *CzechEncy - Nový encyklopedický slovník češtiny* [online]. Brno: 2017b [cit. 30. 6. 2020]. Dostupné z: https://www.czechency.org/slovník/JAZYKOVÝ_OBRAZ_SVĚTA

VÁCLAVEK, Bedřich. *Lidová slovesnost v českém vývoji literárním: památce Arne Nováka*. Praha: Václav Petr, 1940.

VÁCLAVEK, Bedřich – SMETANA, Robert. *O české písni lidové a zlidovělé*. Praha: Svoboda, 1950.

VALOVÝ, Evžen. *Úvod do studia lidové písně: určeno pro posluchače pedagogické fakulty*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně, 1969.

ZIÓŁKOWSKI, Marek. Jazykový obraz světa (Slovníkové heslo) [online]. *Slovo a smysl*, r. 4. (2007), č. 8 [cit. 11. 8. 2020]. Dostupné z: <http://slovoasmysl.ff.cuni.cz/node/258>

ZUDOVÁ, Tereza. *Tělesnost v lidové písni: Perspektiva etnolingvistiky a kognitivní poetiky* [online]. Praha, 2017 [cit. 2. 11. 2018]. Dostupné z: <https://1url.cz/ZMUmj>

PŘÍLOHA

1.) BARTOŠ, František. Dialektický slovník moravský. Část II (P–žuchlat). Praha: Česká akademie císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění, 1906, s. 369.

růžej n. *růže*, vůl červený bez lysek (Df.).

růžica, -ce, kopretina.

2.) BITTNEROVÁ, Dana – SCHINDLER, Franz. Česká přísloví. Soudobý stav konce 20. století. 2. vyd. Praha: Karolinum, 2004, s. 15, 67, 68, 110, 149, 171, 177, 17, 23, 43, 59.

Není růže bez trnu
Růže při trní se rodí, radost po žalosti chodí.
Dokud růže voní, každý stojí o ni.
Růže trhají, když kvetou
Jsou-li růže, pokvetou
I na neplodné půdě vyrostе často planá růže
Žena bez zbožnosti jest růže bez vůně
Trpělivost růže přináší
Každá růže má své trny
Čas růže přináší
Láska jako růže není bez trnů

3.) ČELAKOVSKÝ, František Ladislav. Mudrosloví národa slovanského ve příslovích. Praha: LIKA KLUB, 1999, s. 114, 142, 159, 238, 241.

Čas růže přináší.

Láska jako růže není bez trnů. Č.

Trní vydává růžičku, skořípka drahou perličku. Č.

Ne všude, kde růže roste, kopřiva také vyrostе. Č.

Ženská milost jest jako host; panská přízeň též jako sen; růžový květ – to tré jde zpět. Č – P.

4.) ČERMÁK, František a kol. Slovník české frazeologie a idiomatiky 1. Přírovnání. Praha: Academia, 1983, s. 305–306.

být°/připadat si° (někde) j. růže mezi trnám

(kol; žert) **o** ot, neg, pas, imp, imp neg

(Obv. Kontrastně žena mezi muži, dobrák, laskavý člověk mezi hrubiány, hádavci, příp. mladý mezi starými, nezkušený mezi protřelými ap. :) být jiný než druzí společníci, a být tím nápadný, obv. příznivě. Evičko, jak tady můžete sedět s takovými dědky? Vždyť jste tu j. r. mezi t. Lze užít ironicky i naopak, při kontrastu nepříznivého rysu s pozitivním. V pl řídké. **S** být někde j. ztracený **A** vrána k vráně sedá – rovný rovného si hledá, být

mezi svými/sobě rovnými **Cf** cítit se, být j. Daniel v jámě lvové, být (j.) bílá vrána, být/píchat do očí, být někde pro parádu. **A** be l. a rose among thorns, be l. a rose between two thorns, **N** !eine Rose unter Dornen sein, **R** она была там к. цветок среди сорняков.

(být°) červený/začervenat se° j. růže/růžička

(kol – neutr; přízn) **O** ot, neg, pas, imp, imp neg, 1. sg a pl (*Člověk, zvl. žena v tváři při reakci na lichotku, při neuvážlivé eroticky laděné poznámce, někdy trvale jako výraz zdraví:*) být zdravě, příjemně a mile červený; začervenat se rozpačitě, příp. stydlivě a mile. Též v pl. **S** červený, být červený j. malina/jablíčko, začervenat se až ke kořínkům vlasů **A** bledý, bílý, být (bledý) jako stěna/zelinka, být stydlivý j. alabastr, být j. vyblitý **Cf** stydět se, být stydlivý j. panna, být rozpálený j. oheň, holka krev a mlíko. **A** blush l. a rose, **N** rot sein/erröten w. eine Rose/Pfingstrose, **R** покраснеть к. пион

(být) děvče j. z růže květ viz (být) děvče j. květ

být° (hezká/krásná) j. růže/růžička/z růže květ

(neutr; přízn) **O** ot, neg, pas, imp, imp neg, kond, fut, 1. sg a a pl **Nom** děvče/holka j. r., mít tváře j. r. **Adj** hezký j. r.

(*Obv. dívka, mladá žena vzhledem, zvl. očima druhého pohlaví:*) být mile a přirozeně půvabná, krásná a přitažlivá, obv. i zdravé, červené barvy tváří. Též v pl. **S** hezký, být j. míšenské jablíčko/obrázek **A** ošklivý, být ošklivý/šeredný j. noc, moc krásy nepobrala; nebyla doma, když pánbůh krásu rozdával **Cf** hezký, holka j. cumel/brousek, člověk na ní může oči nechat, děvče k pomilování, stála by za hřích, být krev a mlíko, holka k nakousnutí. **A** be as pretty as a rose (-bud), **N** schön w. eine Rose sein, **F** être jolie c. un coeur/fleur

vonět° j. růže

(neutr; přízn, říd) **O** ot, neg, pas, imp, imp neg, kond, 1. sg a pl (*Dívka, žena svým parfémem, voňavka, příp. nadneseně rozkvetlá krajina ap.:*) vonět příjemnou, lákavou (a tužbu vzbuzující) vůní. Často se ironicky přesouvá na zápach. **A** smrdět, smrdět j. kanec, smradu j. ve starém hradu **Cf** vonět, vůně j. z apatyky. **A** be as fragrant as a rose (-garden), **N** duften w. eine Rose, !nach Rosen duften, **F** embaumer e. la rose.

spát j. Šípková Růženka

spát tvrdě, dlouho, příp. spokojeně; někdy v kontrastu k druhým, kteří pracují

5.) ČERMÁK, František a kol. Slovník české frazeologie a idiomatiky 2. Výrazy neslovesné. Voznice: Leda, 2009, s. 305.

Šípková Růženka:

(kol; expr, spíše nepřizn) **Komp** spát jako Šípková R. *Osaměle, v izolaci vyrůstající dívka, plachá, nesmělá a stojící stranou dívčích zájmů, radostí, zábav ap.* Té naší Šípkové R-ce se ani na žádný ples nechce. ♦ Podle pohádkové postavy princezny uspané zlými kouzly a

uvězněné v zámku obrostlém šípkovým. **A** Sleeping Beauty **N** Dornröschen
F la Belle-au-bois-dormant

6.) ČERMÁK, František a kol. Slovník české frazeologie a idiomatiky 3. Výrazy slovesné R–Ž. Praha: Academia, 1994, s. 62.

Nemít^o (někde) na růžích ustláno

(neutr; nepřízn) **O** ot, poz, pas, imp, imp neg, 1. sg

(Čl. *obecně a celkově n. v určité situaci, postavení, práci n. životě v určité skupině, rodině, zvl. jako nový člen ap.:*) *žít bolestně a těžce, mít v životě víc starostí, potíží a nedostatku než radostí, klidu a štěstí; mít (někde) těžký a druhými neusnadňovaný, něčím silně zneprůjemňovaný život.* Nediv se, že takhle vypadá. Od té doby, co se oženil, nemá na r. u. ♦ Starý Řím růžemi přímo plýtl, na oslavách (Kleopatra prý vítala Antonia v Egyptě 1 metr vysokou vrstvou růží na podlaze) i v domácnosti a všedním životě (lístky růže se vycpávaly i podušky a slamníky). □ **Cf** mít – těžký život, žít – bolestně a těžce, protloukat se všelijak, mít očistec/peklo na zemi, jíst trpký chléb.

● **A** not have an easy time of it, !life is not a bed of roses **N** nicht auf Rosen gebettet sein **F** (ne pas avoir la vie facile) **R** !у кого-то жизнь не сахар; !чей-то путь не усыпан розами

7.) ČERMÁK, František a kol. Slovník české frazeologie a idiomatiky 4. Výrazy větné. Voznice: Leda, 2009, s. 723.

Není růže bez trní / trnu.

(Čl. *zkušený vůči zvl. mladšímu druhému v komentáři na radě, obv. v reakci na jeho potíže, problémy a zklamání ap.:*) *dosažení cíle bývá provázeno dílčími problémy a nepříjemnostmi; v životě jsou často příjemné věci doprovázeny nepříjemnými.* **S** čl. dosáhne cíle po překonání překážek. Přísluví (Čelakovský), ale už. lat. Nulli rosae deest spina.

Zde by měly kvést růže.

(Čl. *vzdělaný a esteticky orientovaný vůči druhému o fádním, nepěkném místě a potřebě ho zkrášlit:*) *nelíbí se mi to tu a radši bych tu viděl něco krásného; mělo by se to změnit k lepšímu, vylepšit, zkrášlit.* **S** je třeba zkrášlit to. J. S. Machar (1864–1942), stejnojmenná sbírka veršů z r. 1894.

Zde mu růže nepokvetou.

(Čl. *informovaný vůči druhému o třetím, novém v postavení, práci, rodině, skupině ap., zvl. pro nepřátelský postoj ostatních ap.:*) *bude tu mít starosti, potíže a jen málo radosti, klidu a štěstí.* Nedivím se, že tak vypadá. V téhle rodině mu r. n. **S** on nemá úspěch, on není spokojený

8.) HALLER, Jiří. Český slovník věcný a synonymický I. Praha: SPN, 1969, s. 169–170, 219, 139, 148, 138, 140, 170, 162, 44.

Rostliny ozdobné – Zahradní – 1. Rododendron, pěnišník 2. Růže (= rostlina a její květ; bot. rod Rosa; r. šípková); zdrob. Růžička, zř. Růžice, zř. expr. Růženka, řidč a zast. růžinka; zahr. růže stolistá, stolistka; r.

čajová, čajovka; pompónka (= odrůda růže stolisté); r. pnoucí, popínavá; r. měsíční; r. remontantní atd.

růžový porost, růžové keře, zř. růží, růžina

(adj.) **růžový**, *zast. a dial.* růžený (keř, květ, vůně); růžičkový (poupě)

Exotický domácí skot – Lovná zvěř jelenovitá – 2. *mysl.* **Názvosloví parohů**, části parohu:

Lodyha (= základní osa n. stonek parohu: levá, pravá 1.); lodyha nepravá, vedlejší (= zrudná), **růže** (= perlovitý okolek na spodní části lodyhy: r. střechovitá, věnečkovitá)

Keřovité rostliny – Keřovité rostliny s jedlými plody (bobulemi aj.) – keře a keříky vřesovité – 2. **pěníšník** (*bot.* rod *Rhododendron*: p. karpatský, rezavý, chlupatý n. srstnatý), *zahr.* rododendron; alpská růže (= červenokvětý druh)

Zeleniny – zelenina košťálová a listová – 1. **květák**, **karfiól** (= odrůda brukve zelné): *expr. zdrob.* květáček, karfiólek, *zahr.* **prokolice**, brokolice, kapusta chřestová (= sorta kvěťáku s květenstvím volně rozloženým). 2. **růže**, růžice, hlava, hlavice, hlávka **kvěťáku** (= zdužnatělé květenství)

růžička kvěťáku (= jedna z částí květenství: rozebrat kvěťák na r-y)

Keřovité rostliny – Jiné keřovité rostliny – 1. **šípek**, *bot.* **růže šípková** (rod *Rosa*), **planá růže** (růžička), *lid.* šípková (polní, divoká) růže (růžička), *dial.* šíp, šípinka, trnová růže, mrhelec. 2. – **šípek** (= nepravý plod růže, češule) *dial.* šípkové jablko (jablíčko)

Keře a polokeře zimolezovité – **zimolez** (*bot.* rod *Lonicera*: z. černý, modrý, německý aj.), zimolezový keř

kozí list, *bot.* zimolez k. l., růže z Jericha, jericho, jerichový keř

Rostliny ozdobné – pokojové – **mračňák** (*bot.* rod *Abutilon*: m. podslunečník), *zahr.* abutilon, podslunečník, *lid.* pokojový topol, domácí osika, slézová růže

Trávy – jiné plané rostliny – **čemeřice** (*bot.* rod *Helleborus*: č. černá), *lid.* vánoční růže, *dial.* čemerka, čimerka, čimelice, černé (hromové hlízové, šlakové) koření, koření sv. Ducha, černý (koňský) kořen, kýchavka, kýchanka, lekořka, panenka v trní

Ukazatel větru (jeho směru, síly, rychlosti), **větrník**, větrnička, větrníček, zř. větrnice (nástřešní v.; v. skřípá na věži), **větrná** (povětrná, nástřešní) **korouhev** (korouhvička, *zast.* korouhvíce), **větrný** (nástřešní, plechový) **kohout** (kohoutek), **větrná šipka** (ukazující směr větru), **větrná** (větrová) **vlajka**, **větrný** (větrový) **praporek**, **větrný panák** (panáček), **větrný zvonek** (zavěsit na větve stromů v-é z-y), zř. **vrzátko** (rozmanitá plechová v-a neb korouhvičky střechy zakončovaly); *meteor.* **větrná směrovka**, *let.* **větrný pytel** (vak, rukáv) *meteor.* **větroměr**,

anemometr, větroměrný n. anemometrický přístroj (na měření směru, síly a rychlosti větru), **větrný mlýnek** (= kříž opatřený miskovitými lopatkami na měření rychlosti n. směru větru); **anemograf** (= větroměr zapisující rychlost n. sílu větru) *meteor.* **větrná růže** n. růžice (= grafické znázornění větrů, jejich směru a rychlosti), *zř.* **větrnice** (větry vály ze všech konců v.)

9.) HALLER, Jiří. Český slovník věcný a synonymický II. Praha: SPN, 1974, s. 451, 438–439, 570.

Nemoci – některé infekční nemoci – **růže** (dostala se jí do tváře růže), lék. **erysipel**, dial. nádcha, nádcha, nátká (prejskává), ohnipal, ohnipala, ohnipara, oheň sv. Antonína

Barva obličeje, pleti (zdravá, svědčící o zdraví × nezdravá, chorobná)

a) **červený** (tváře, člověk ve tváři), zčervenalý, červenající se, po-, **(u)zardělý**, (u)zardívající se, rdící se n. rdějící se, **ruměný** (má líčka ruměná, ve tvářích jen hoří), **zapýřený**, pýřivý, ruměncový, *zř.* rumný, rumělý, ruměncovitý (děti sluncem rumělé), **rudý** (až po uši), rudě červený, **brunátný** (je všecka, celá brunátná), **šarlatový**, **purpurový** (bás. purpurný), **nachový**, znachovělý, **karmínový**, *ob.* zounovitý, *expr.* třesňový, pivoňkový, j. malovaný, krev a mléko, červánkový, *zř.* růžobílý, růžojasný, jeřabinkový (tváře), **krvavý**, rudě krvavý, krvorudý (*zř.* krverudý), ohnivě, plamenně, žhavě rudý, **zapálený**, roznícený, za-, **hořící**, *horoucí*, **plamenný**, **plápolavý** (*skryla líce do dlaní, bylo jí až plápolavě stydno*), **žhavý**, (rudě) **žhnoucí**, *rozžhavený* (obličej); *expr.* *zdrob.* červeňoučký, červeňounký, ruměnkounký (tvářinky) *vesměs expr.* **červený** (červená) ve tváři **j. pivoňka**, j. z růže květ (růže, růžička, mák, makový květ, karafiát), j. panenské (míšenské) jablíčko, j. broskev (broskvička), j. jahoda (malina), j. šípek, j. jiskra (oheň, plamen, výheň, červánek), j. rak (krocan, krocaní lalok, kohout, rys, *ob.* brabenec, zoun, zouněk, zouněček, rzoun, rdoun), j. krev, j. cihla, j. sukno (šarlat, brunát, flanel, *ob.* šnuptychl), j. měď (*dial.* medenec), j. by mák kvetl, j. by ji krví (vřelou vodou) polil, j. by do ní vědro krve nalil, *dial.* j. kyselinka, j. ohnipera, j. jalůvka, j. (rechtorovo) tele, j. pentla, j. turčinek, j. ovesný pecen, j. malónek, j. črvek, j. hryz, j. hřebíček; **růžová j. jabloňový květ**, j. šípková růže (růžička); *ob.* **rozpálený j. šín** (šína), huba jako výpal **červenolící** (dívka, jinoch), **rudolící** (děvče, stařík, piják), **růžolící**, *zř.* růželící, **rumě nolící**, růžotvárný, *expr.* mající růže (růžičky, červánky) na tvářích (dívka, dítě) × bledý, bílý, zsinálý

masový, *zř.* šunkov(it)ý, *kniž. (výtv.)* **inkarnátový** (barva obličeje, pleti); **cihlový**, cihlově červený, j. cihla, cihlově zbarvený, **terakotový**, *neskl.* terakota (obličej); **měďočervený**, červený j. měď (nos, tvář); **rudofialový**, *zř.* rudomodrý (obličej; rudomodře plane zlost z lící)

(poněkud, trochu) **bledě červený**, **načervenalý**, za-, při-, *zast.* po-, pozardělý, při- (*zř.* pou-), **zarudlý**, na-, po- (zarostlý, porudlý chlap), při- (přirudlé, otlé tváře pijáka), **růžový**, růžovatý, růžově zbarvený, růžově průhledný, narůžovělý, za-, při-, *zř.* po-,

ruměnitý, *bás.* různý, *zast. bás. a dial.* růžený, *zast.* načervení (tváře); **růžovolící** (dívka)

červená, ruměnná, rudá atd. **barva** (v obličeji, na tvářích), **červeň**, červenost (zř. *bás.* červeno), **zarděno**, uza- (v temném u. sklopila hlavu), zardělost, **růžovost** (zř. různost), **ruměnec** (náhlý r. ji polil; tvář prokvetla pijáckým r-cem), ruměnost (lesklá r. tváří ještě zesílela), *kniž. bás.* ruměn, **zapýření**, zř. pýřenost, rudost (zř. rudo), *expr.* **šarlat**, šarlatovost, **purpur**, **nach** (plápolavý n. ve tváři jí pobledl), nachovost, **brunát**, brunátnost (zř. brunátno), **růže, oheň, var** (polévá ji var), **krev** (ve tvářích), *kniž. (výtv.)* **inkarnát** (barva lidské pleti, odstín mezi barvou třešňovou a růžovou; tělo celé nahé, zářilo do šera zrovna živoucím inkarnátem), **karnace, teint** × bledost

(slov.) **stávat se** || stát se **červeným**, ruměným, rudým atd., být červený (rudý atd. ve tváři), **červenat**, zř. červenět || z-, *začervenat se, zbarvovat se, barvit se* || z-se do červena, ruměna, **(u)zardívat se**, poza-, pouza- || -rdít se, pokrývat se || -krýt se červení (ruměncem, *expr.* nachem, purpurem, šarlatem, krví ap.) **zalévat se**, po- se, -lívát se || -lít se **červení** (ruměncem apod.); krvavá červeň jí polévala líce; tváře děvčátka se růžově zalily), **ruměnět**, ruměnit se (matce se hrdostí tvář rumění), zř. ruměnit || z-, **růžovět**, růžovatět || z- (od tance zrůžověla zvýšeným ruměncem), **pýřit se**, zř. zapyřovat se || -pýřit se, **rudnout** || z-, za-, po-, **brunátnět**, zř. brunátět || z-, zř. po-, *expr.* **krvavět**, krvavit se || zkrvavět, **zapalovat se** || -pálit se (červení, ruměncem, nachem, krví), **hořet** (hořela j. temná růže), zř. zahořovat, *ob.* -hořívat (na lících jí zahoříval ruměnec vždy temnější) || -hořet (ruměncem, ve tvářích), plápolat (tváře jí jen plápolaly) || za-, z-, zř. **plamenit se**, *zast.* plamenět (tváře plameněly vzrušením), plamenat; (červená se) krev se mu žene (hnala, nahnala, ve-) do obličeje, do tváří, *kniž.* jeho tváří se rozlilo brunátno, rozpaky mu vykouzly na tvářích ruměn, temný purpur prolétl jeho snědou tváří, tvář se mu leskne zdravým ruměncem, ruměncem radosti jí zahořely tváře, ruměný nádech se mihl její tváří, rudem se mu tvář zalila, rudá záplava ruměnce se rozlévala po lebce, líce polil jeden plápol, na lících plápolem rudne × blednout

činit || u- **červeným** (ruměným, rudým atd.) koho, co (člověka, tváře), **červenit** || za-, na-, po-, zř. z-, **ruměnit** || z- (hněv mu ruměnil líce), zř. **pýřit** || za-, **barvit**, zbarvovat, za- || zbarvit, **začerveně** (červení, ruměncem, rudě, do červena, do ruměna, do ruda), **pokrývat** || -krýt **červení** (ruměncem, nachem, krví), *expr.* **polévat**, za-, -lívát || -lít, **zapalovat** || -pálit koho, co (červení, ruměncem, nachem, krví), *expr.* **polévat**, za-, -lívát || -lít, **zapalovat** || -pálit koho, co (červení, ruměncem), vlívat, vlévat, na-, vhánět, na- || vlíti, na-, vehnat, na- červeň (krev, nach) do tváří, **krvavit**, zř. krvit komu **tváře**, zř. růžit, plamenit komu líce.

Stuha – kokarda (= stuhová, ze stuh: slovanská k., podvazek s hedvábnou k-ou), **růže**, růžice, zdrob. kokardička, růžička ze stuh, ze stužek (= připevněná na čepici, klobouku, šatech ap.); *dial.* *kotouč, frča* (=

z pentlí, vpředu na klobouku moravských chlapců), netopýr (= růže z bílých, růžových a modrých pentlí na „růžku“, dívčím čepci n. šátku)

10.) JUNGSMANN, Josef. Slovník česko-německý, Díl III., P–R. Vyd. 1. Praha: 1837 [cit. 11. 8. 2020], s. 963. Dostupné z: <https://vokabular.ujc.cas.cz/moduly/slovniky/digitalni-kopie-detail/JgSlovo3>

RŮŽE. § U myslivců = spodek parohů, kde obroží se počíná.

RŮŽE, *roža, *dem.* růžička, řůžinka, y, f. (*cf. lat.* rosa, *graec.* rhodon, *cf. rděti, germ.* roth, *cf. sanse.* rus = scheinen, glänzen), známý, nejvíce červený květ na trnitém kři, pro ozdobu v zahradách sázený, též i sám keř, rosa, die Rose. V rostlinství náleží k řádu i čeledi rostlin růžových, od ní tak nazvaných. Rostl. I. 232. a. Košík *rozie (růží). Ms. Leg. 147, 2. Róže, krásná róže. Rkp. Kr. 114. Kytice z viol a róží. Ib. 104. Róže z pupy idúcie. Václ. pjs. Rodové: R. šípková, planá, polná *neb* polská, *neb* polní, též mrhelec, *neb* šípek zvaná, R. canina, Lin. (camporosa, polská r. Ms. Weleš.), Heckenrose, Feld-, Hagerose, Hundsrose, gemeine, wilde Rose; kosmatá, villosa, die weich haarige. § Štěpné růže jsou více méně plné, velmi mnohých rodů a odrodů, mezi nimiž červená, purpurea, bílá alba, žlutá, lutea nejhlavnější jsou. Mezi všemi vyniká pěkná plná stolistá (domáci, zahradní) růže, rosa centifolia, Linn., hundertblattige Rose, jejíž lístky po krajích bledě, uprostřed a do zadu vysoce červené jsou. § Jiní rodové jsou: R. šamrhowatá, R. turbinata; níзка, pumila, Zwergrose; rezová, rubiginosa, Rostrose, wohlriechende o. Weinrose; horní, alpina, Alpenrose; pyreneyská, pyrenaica; přehnutá, reversa; kopeční; collina; smrdutá, Eglanteria; skořicová, cinnamomea, Zimmetrofe o. Zuckerrose; polední, provincialis, Provenzer Rose; měkká, mollis; bedrníkolistá, pimpinellifolia, pimpinellblättrige; sirková, sulphurea, schwefelgelbe; cukrová, gallica, Zucker- o. Essigrose; měsíčná, damascena, Damascener oder Monatsrose; mechová, muscosa, Moosrose; pižmová, moschata, Bisamrose. Mimo ty známé jsou: panenská, císařská, klášterská, mágová atd., pak německá, rakouská, holandská, skotská, turecká, kanadská, pensilvanská, vlaská (orthorosa, Weleš) atd., posléze břechanolistá, zamodralá, tělná (Wn. 83.), zřialová, černá, trojbarvá, kropenatá, zimostrázná (immergrünende), beztrnná atd. – § Pro svou krásu a vůni růže obrazem jest mladosti, radosti a lásky, a bývala za starodávna posvěcena bohyni milosti. Pučte se jako růže vsazená při potoku. Br. Syr. 39, 17. Jako růže zkvete poušť, a plésati bude. Iza. 35, 1. Čas růže přináší. Nepodobné pazdeří k té červené růži. Prov. Červený jako růže. Us. Krásná růže prší. Růže trhati když kvitnou. Brn. Růže sypati, růžemi cestu stláti. Pod růží mluvit, t. důvěrně, tajně, sub rosa. Aliter: = figurně, obrazně, bilblich. – § Růže = na tváři červenost, ruměnec, Rosen der Wangen. Tvář zmocnila se bledota, rtů svařnuly růže. Winař. Bohusl. 183. – § Impr. růže = jméno některých květů k růži poněkud podobných: a) růže z Jericha *neb* jerichová, lilium lesní, Geisblatt, Jelängerjelieber, Nachtschatten, Lonicera caprifolium, Linn., amomum, Reš. Aliter: Růže z Jericha, na pobřeží rudého moře a v písčínách palestinských rostoucí, Anastatica

hierochuntina, *L.*, Hufkraut, Rose von Jericho. β) růže bobková, der Rosenbaum, Lorbeerrose. *Nerium oleander. Linn. Et W.* – γ) růže svatomařská *neb* svaté Máří, *neb* sv. Marie, panny Marie = *slzičky P. Marie*, Himmelsröslein, Marienröslein, *lychnis coronaria. Ros.* – δ) růže narcisová, *hermodactylus, Zeitlose. Ros. Narcissus pseudonarcissus, L.*, gelbe Narzisse, *Zeitlose* – ε) růže pivoňková = *pivoňka, paeonia officinalis. Sternb. cat. pl.* – ζ) růže vodní, *w. leknín.* – η) růže cistová, *cistus villosus. Sternb. cat. pl.* – θ) růže = *co k růži podobno, n. p. papírová, hedvábná růže, eine Rose von Papier, Band usw. Na způsob růže řezaný kámen, neb ze sádry dělaná ozdoba též růže slove, Rose, Röschen. Povětrná růže, Windrose. D. Růže při udidle, die Rose an der Schaumkelle. Brn. Růže na parohu, die Rose am Hirschgeweihe. D. – § Med. Růže = zapálení kůže, od podobnosti že se zardí na tom místě jako růže, Erysipelas, die Rose, Rothlauf. Slove též oheň sv. Antonína, Antoniusfeuer, das heilige Feuer, mor. Nátká, nátkovice. D. Růže na noze (v. oheň pekelní.) Wq. 949. Růže (ohnivý vřed). Com. jan. 316. R. černá, die Brandrose, erysipelas gangraenosum. JA. R. obecná, e. vulgare, Id. R. počasná, e. chronicum, fieberlose Rose. Id. asturská, asturische Rose, lepra asturiensis. Id. R. vředovitá, rothlaufartiges Geschwür, erysipelas ulcerosum. Ib. R. zlá, böartige Rose, E. ma.ignum. Id. Růže, neduh ovčí, das heilige Feuer. JA. o dob. 104. – § růže = čmejra, tok, měsíčné, Monatsflusz. D. – § Slc. růže = běhavka, červená nemoc, der rothe Bauchflusz. Brn. – § Obstetr. Rozvíjí se růže = otevírá se zámek (v připravujících bolestech). Us. – § svatá růže, nom. prop. Sanctae, Rose, die Rose, die Eigennamen. Ros.*

RŮŽIČKA, *y, f. (intens, nom. růže)*, Röschen, Röslein. Trní vydává růžičku, skořípka drahou perličku. *Lom. Spanilý jako růžička. Ros. – § růžička = mák polní, Anemone. Sternb. cat. pl. – § polní růžička = hlaváček nachový, Adonis phoenicea, Adonis, Teufelsauge. Rostl. III. 27. et Wn. 112. – § obilná růžička, adonis auctumnalis, Linn., Herbstadonis. Brn. – § růžička, m., jméno české [cf. germ. Röfler]. Hudebník slavný Růžička nazval se Rosetti. Proch.*

11.) KLÉGR, Aleš. Tezaurus jazyka českého. Praha: NLN, 2007, s. 342, 453.

590 NEZDRAVOST *kožní onemocnění, kožní léze, svrab, lupénka, psoriáza, lepra, plíseň, lupy, erytrazma, erytém, vitiligo, prurigo, svědění, erysipel, růže, celulitida, panikulitida, impetigo, furunkl, opar, pásový opar, herpes, dermatitida, ekzém, trichofycie, afty, zážer, kopřivka, vyrážka, akné, trudovitost, nežid, černé tečky, uher, beďar, mazotok, seborea, vole, struma, cysta, puchýř, bradavice, mateřské znaménko, piha, rakovina kůže*

769 KAZ *piha, mateřské znaménko, jaterní skvrna, lentigo, čočice, skvrna, makula, stařecká skvrna, stařecký pigment, oheň, růže, efelida, chloasma, leukoderma, névus, pigmentový névus, pigmentace, xanthom*

12.) MACHEK, Václav: *Etymologický slovník jazyka českého*. Praha: LNL, 2010, s. 429.

Růže, stč. *róže*, *ruože*, odvoz. nč. *růženec*. P. *róza*, hl. *róža*, r. sln. *roža*, slc. b. sch. *ruža*. – z lat. *rosa*, vyslovovaného *rōza*. Růže byla typická rostlina klášterních zahrad; v středověku byla pěstována i jakožto léčivá. Příbuzno je ř. *oóðov* t/v. Slovo „praevropské“.

13.) *Příruční slovník jazyka českého* [online]. Praha: SPN, 1935–1955 [cit. 1. 3. 2018]. Dostupné z: <https://lexiko.ujc.cas.cz/texts/psjc.html>

růže, -e f. *zahradní květina krásných a vonných květů*. Mezi těmito stromy a stromečky pučely po pažitech skupeniny nejkrásnějších růží, stolístek bílých jako padlý sníh. Pflg. Spatřil Marušku u keře růžového, nad nímž stála, jakoby rozmýšlela, kterou růží sobě utrhnouti. Jir. Za chvíli přišla jiná, ještě krásnější panenka, měla v ruce pěknou červenou růži. Erb. Buď v Čechách bílý den a plno růží kolem. Ner. Svou lásku slavík růži pěl. Mácha. Nechvilův Pepík nesl jako obyčejně před průvodem svatý kříž, ověčený dělanými růžemi. Šmil. Setmívalo se už okolo v stromoví, ale nebe bylo ještě v samém ohni, všude jakoby růží nasypal. Svět. Vypadali [hoši] zdravě jako růže. Svět. Sklopila ta panna hlavu, začervenala se jako růže. Erb. Pospíchala k basénu cestou, vroubenou nízkými měsíčními růžemi, které kvetly od května až do mrazu. Til. Cos tropil, když jsem tě za vsí v úvozu, pod planými růžemi očekávala šípky? Čech. V lesích v tu dobu už kvetlo první jarní kvítí – žádný podběl, žádná sněženka, ale čemeřice černá, kterou tak překrásně lid nazval „růží vánoční“. V. Mrš. A vodní růže, paní tetičko, se vám nelíbí *lekníny*? Šrám. A co chvíli spatřili jsme keř alpských růží *pěnišníků*. Kun. A jak se ubírali všichni guirlandami bezů a pámelníků a růží jerišských a jasmínů, teplé vlny různých vůní zahrnovaly jejich tváře. Jes. Dvě laťové besídky se skrývaly v jasmínu a růžích z Jericha. Krás. Sedláci se scvrknou jako jerišská růže na suchu. Ner. Nemáte ustláno na růžích *nedaří se vám dobře*. Mrš. Za poměrů, jež nastanou vašim odchodem, nemohu se nadíti, že by mi tu kvetly růže že *bych se měl dobře*. Klost. Trpělivost přináší růže *úspěch*. Dyk. Tak tedy utíkal čas a Podhamerskému nepřinášel žádných růží. Klost. *Přen*. Vy, pane zahradník – začal [hrabě] německy voně k bělostné růži rozvité kamelie – u mého kamaráda v Mödlingu je vypsáno pěkné místo zahradníka. A. Mrš. Leknínu bílé růže se houpou na vodě. Vrch. Olšovský si takměř nevšímal své bývalé žáčky Loty, která se za těch několik roků rozvinula v krásnou jarní růži. Pflg. Tvá otrokyně růže vonná, bílá, mou musí býti. Vrch. Při měsíčku, má ty růže, dovezem se v chotí lůže. Čel. Zatím dorostla Amalie v plnou růži. Pflg. Ty růže vonná v údolí slz a trudů lidských [o P. Marii]. Zey. *Bot. rod keřů z čeledi růžovitých, Rosa*. Růže šípková *Rosa canina*. Růže stolistá *Rosa centifolia*. Růže z Jericha *kozí list obecný, Lonicera caprifolium n. choulivka jerišská, Anastatica hierochuntica*. Růže slezová *proskurník růžový*. *Zahr.* růže čajové, čínské, mechové, měsíční, pnoucí, remontantní a j. **D**Kníž. *červeně zbarvení*. Tak horovala hraběnka, a blahé rozechvění vyloudilo na tváře její planoucí růže. Pflg. Má [student] hřbitovní růže na tvářích *nezdravou, hektickou červeň*. Schein. Seděla na pohovce, jen na

tvářích měla malé, plamenné růže. Kosm. Proti růžím západu již bíle srpek vystoupá. Krás. Červánků růže sosny v hlavách měly. Vrch. **D** *mající podobu růže, něčeho kulatého n. paprskovitého, růžice*. Díval se bezděky na plnou tu růži bodlákovou, podobnou jemnému kartáči. Herb. Co naproti jen holý skály basalt jen sem tam protkán růží netřesku, zde z půdy žírné rostly jabloně. Vrch. Tak zv. „růže“ květákové nalézají pro svou výživnost a jemnou chuť rychlé obliby. Rublič. Střevíce jsou z laku, temná růže lesklých stužek na každém jich svlaku. Heyd. Nejstarším tvarem výbrusu [diamantu] je růže *roseta*. Nár. p. Magnetka přišla do jižní Evropy z východu, byla tu však zdokonalena na konci 13. věku spojením s růží větrnou *růžicí*. Bidlo-Šus. Veliká okna a kulaté okno průčelní [růže] jsou rozdělena umělou kružbou *roseta*. Bidlo-Šus. *Mysl. věnečkovitě rozšířená spodní část parohu jelena, daňka n. parůžků srnce, kterou paroh přisedá na pučnici; pouška kurovitě zvěře*. **D** *nakažlivá kožní nemoc*. Když se jí [ženě] do tváře dala růže, bez ošklivosti se na ni nemohla ani podívat. Prav. Lék. *streptokokové nakažlivé onemocnění kůže, erysipel*.

14.) REJZEK Jiří. Český etymologický slovník. Voznice: Leda, 2015, s. 551–552.

růže, *růžový, růžovka, růžice*. Stč. *róžě*. Vsesl. přejetí ze sthn. *rōsa* z lat. *rosa* tv. To nějak souvisí (také přejetí?) s ř. *rhodon* tv. (srov. *rododendron*), původ se hledá v Přední Asii. Srov. *růženec, rozeta, rusalka*.

růženec ‘modlitební pomůcka z kuliček na řetízku’. Od *růže* podle něm. *Rosenkranz* (doslova ‘růžový věnec’) a střlat. *rosarium* tv. Série modliteb k Panně Marii je tu přirovnána k věnci růží. Tento způsob modlitby se v Evropě rozšířil ze Španělska (13. st.) a spojuje se s podobnými způsoby v islámu a buddhismu.

15.) Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost. Praha: Academia, 2010., s. 370.

růž | **e**, -e ž, <1> **1.** *ostnitý keř se zpeřenými listy a s velkými vonnými květy růz. barev*: planá r.; osázet záhon r-mi; šípková r. **2.** *jeho květ*: kytice rudých r-í **3.** *nakažlivá kožní nemoc*: mít r-i v obličeji ◇ nemá na r-ích ustláno nežije se mu snadno; není r. bez trní (pořek.) *příjemné bývá spojeno s nepříjemným*; trpělivost přináší r. (přísl. vyplácí se; **-ičk** | **a**, -y, ž zdrob. k 1, 2; **-ový** příd.: r-á kapusta s malými hlávkami na prodlouženém košťálu

růženec, -nce, m *modlitební pomůcka z kuliček na řetízku; soubor příslušných modliteb*: modlit se r.

růžice, -e ž *co tvarem připomíná (stylizovaný) květ růže*: bot. listová r.; – směrová, větrná r. *grafické znázornění světových stran, směru větrů ap.*

růžolící příd. kniž. *mající růžové líce*: r. chlapec

růžov | **ý** příd. **1.** k růže 1, 2: r. sad; – r. olej vyráběný z okvětních lístků růže **2.** *bledě červený*: r-á stužka; lakovat na růžovo (i narůžovo), přen. expr. (záměrně) *přikrašlovat (skutečnost)* **3.** *radostný 1, šťastný 3, 2, příjemný, milý 2, optimistický*: situace není r-á; r-é představy o světě ♦ dívat se na svět r-mi brýlemi *optimisticky*; vyspat se do růžova *mít (po probuzení) dobrou náladu*; -ě přísl.: r. červený; – nevypadá to příliš r.

16.) Slovník spisovného jazyka českého [online]. Praha: Academia, 1960 [cit. 1. 3. 2018]. Dostupné z: <https://bara.ujc.cas.cz/ssjc/>

růže, -e ž. (z lat.) **1.** *ostnitý keř s lichozpeřenými listy a s velkými vonnými květy*: plané růže; osázet záhon r-mi, roubovat r.; bot. *rod Rosa*: r. šípková; r. alpská; r. čajová *čajovka 1 (zahr.)*; r. *stolistá stolistka (zahr.)*; zahr. *pnoucí r.*; *měsíční r.*; *remontantní r.* **2.** *květ tohoto keře, zprav. plný květ jeho zahradnických sort*: kytice rudých, bílých růží; začervenat se jako r.; umělá papírová r.; přen. kniž. na tvářích měla *plamenné r.* (Kosm.) *ruměnec*; ♦ nemá na růžích *ustláno nežije se mu snadno*; zde mu *nepokvetou r. nebude mít úspěch*; *trpělivost přináší r.* (přísl.) *úspěchy*; není r. bez trní (pořek.) *příjemné, milé bývá spojeno s nepříjemným* **3.** *řidč. co tvarem (kulatým a paprskovitým) připomíná květ rozkvetlé růže*: r. netřesku (Vrchl.); *bodláková r.* (Herb.); *větrná r. růžice*; v neodb. názvech rostlin: *vodní r. leknín*; *vánoční r. čemeřice černá*; *slézová r. proskurník*; *alpská r. název alpských červenokvětých druhů pěnišníku*; dějep. (v heraldice) *motiv ve tvaru stylizovaného pětিলístého růžového květu s kališními lístky*: *pětिलístá (rožmberská) r. rožmberský znak*; hist. *páni z Růže z Rožmberka, Rožmberkové* **4.** *nakažlivá kožní nemoc*: dostat růži do nohy; med. *erysipel*; → *zdrob. růžice v. t.*: k 1-3 *růžička, řidč., poněk. zast. růžinka, -y ž.: červená jako r.*; *zapýřit se jako r.*; přen. *zř. hleděl na svou r-nku (Jir.) mladou dívku*; – *rozebrat květák na r-čky*; ♦ *zast. děvčatům r-čky sázet (Něm.) lichotit*; příd. *růžičkový*: r. ornament; zahr. *r-á kapusta s drobnými hlávkami, vyrůstajícími na prodlouženém košťálu*

17.) ZAORÁLEK, J. Lidová rčení. Praha: Aurora, 1947, s. 310, 253, 310, 310, 310.

až se bude bílá růže červenat = nikdy *Kt* × *pod růží mluvit* = důvěrně, tajně, beze svědků; ale též: obrazně mluvit *Srn, Ký; Fl: latins.*

pazdeří s růží srovnávat = nesprávně posuzovat *J (V), Č; Fl (XVI.) a Srn a Ký a Č: „Nepodobno pazdeří k té červené růži“*

růže jí tam nekvetou = nedaří se jí tam *PS (J. Klicp.)*

† *víti růže* = žít v dostatku a v pohodlí *Ký*

nemít na růžích ustláno = nemít příjemný, snadný život *Kt, VT* × *chodit po (samých) růžích* = dobře se mít *Fl (XVI.); Fl: němec.*

růžičky – někomu – **sázet** = lichotit někomu (obyč. hoši dívkám) *Ná*
(často)